

Bartha Ákos–Pócs Nándor–Szécsényi András

Egy hosszan „ébredő” túlélőművész

Zsabka Kálmán pályarajza (1897–1971) II. rész*

A zuglói színpad – de ki a rendező?

A mából nézve Zsabka Kálmán élete 1944-ig fordulatos ugyan, de politikai értelemben mégsem atipikus. Ekkor azonban a szélsőjobboldali Zsabka már az ellenállás oldalán harcol, részt vesz az embermentésben és az egyik legütőképesebb ellenálló alakulat, a zuglói XIV/2. Nemzetőr, majd Kisegítő Karhatalmi (KISKA) század parancsnokává nevezik ki. A fordulat azonban csak látszólag és a rendszerváltás előtti (ügynevezett antifasiszta) ellenállás-konceptió miatt tűnik ellentmondásosnak. Ezért az így felmerülő kérdéseket csak az ellenállás tágabb kontextusának és Zsabka kapcsolatrendszerének bemutatásával lehet valamelyest tisztázni. A továbbiakban erre teszünk kísérletet.

A Nemzetőrséget egy 1944. szeptember 22-én kelt miniszterelnöki rendelettel segítették a világra. Feladatai közé tartozott a „kisebb ellenséges partizán és ejtőernyős csoportok leküzdése”, a különböző „szabotázs cselekmények megelőzése és elhárítása”, a „katonai szempontból fontos vagyontárgyak őrzése”, illetve a „szükség esetén a működő seregtest-parancsnokságok rendelkezései szerint a hadműveletek hátsó terüle-

* Bartha Ákos kutatását a PD 124292 azonosítószámú NKFIH pályázat támogatása tette lehetővé. – A tanulmány I. részét a *Múltunk* 2019/2. számában közöltük. (A szerk.)

tének biztosítása”.¹⁹⁷ A Nemzetőrség illetékességének általános megfogalmazása természetesen a kiugrás miatt volt indokolt; így szovjet- és/vagy németellenes szándékok igazolására is alkalmasnak bizonyult. Mivel a Nemzetőrséget a csendőrség és a rendőrség kiegészítő alakulatának szánták, ezért a rendelet végrehajtásáról (formailag) a belügyminiszter¹⁹⁸ és a honvédelmi miniszter¹⁹⁹ gondoskodott. Mégis, a konkrét ügyekben (szervezés, felfegyverzés, elhelyezés stb.) a Nemzetőrség parancsnokának²⁰⁰ és a kerületi leventeparancsnokságoknak kellett eljárniuk.²⁰¹ Zsabka állítása szerint a zuglói Nemzetőrségre vonatkozó „parancsnoki és szervezési” megbízatását a Nemzetvédelmi Szövetségtől²⁰² kapta.²⁰³ Kiválasztásában szerinte nem is annyira a katonai előmenetele, hanem sokkal inkább a „magyar megbízhatóság”-a volt a hangsúlyosabb. Természetesen a rendelet szövegszerűen erre nem tér ki, és a közlönyökben arra vonatkozó utalást sem találunk, hogy „nemzetőr századokat önállóan, többek között az NV Szövetség” is felállíthatott volna.²⁰⁴ Ezen aligha kell csodálkoznunk, ugyanis a németek szemében a Nemzetvédelmi Szövetség már régóta egy messziről bűzlő társaság volt, amelyben joggal ismerhettek rá egy kormányzóhű

¹⁹⁷ A m. kir. minisztérium 3.430/1944. M. E. számú rendelete a Nemzetőrségről. *Honvédségi Közlöny*, 1944. szeptember 27.

¹⁹⁸ A rendelet kihirdetésekor Bonczos Miklós.

¹⁹⁹ A rendelet kihirdetésekor Csatay Lajos.

²⁰⁰ 1944. szeptember 26. és 1944. október 16. között Bély Alajos vezérezredes.

²⁰¹ A m. kir. honvédelmi miniszter 144.596/1944. II. M. E. számú rendelete. A Nemzetőrség részére szükséges fegyver, lőszer stb. igénybevétele. *Belügyi Közlöny*, 1944. október 9.

²⁰² A Nemzetvédelmi Szövetség azokat a nemzetvédelmi keresztéseket gyűjtötte egybe, akik az említett kitüntetésüket az 1919-es ellenforradalmi helyzetükért, vagy pedig az egyéb frontokon (Rongyos Gárda, revíziós hírszerzés stb.) szerzett érdemeikért kapták.

²⁰³ Zsabka ellenálló tevékenységének legfontosabb forrása az úgynevezett „századnapló”, amely valójában egy 1945. május 19-én, azaz jóval az események után papírra vetett visszaemlékezés. Lásd: ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat századnaplója.

²⁰⁴ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat századnaplója, 2.

és határozottan németellenes fedőszervezetre.²⁰⁵ Zsabka 1941-ben kapta meg a Nemzetvédelmi Keresztet, és kifejezetten jó viszonyt ápolt a Nemzetvédelmi Szövetség vezérkarával.²⁰⁶ A német megszállás után a szövetség elnöki posztját betöltő Faragó Ede²⁰⁷ 1945-ben, a Politikai Rendészeti Osztályon történő kihallgatásakor úgy nyilatkozott, hogy a németellenes vonalat erősítő tárgyalásokat folytattak Zsabkával, illetve egymást kölcsönösen megerősítve, Faragó is kitért arra, hogy a Lakatos-kormány idején a Nemzetvédelmi Szövetségre bízták a nemzetőr alakulatok felállítását.²⁰⁸ Bárki is felelt a kinevezésért, Zsabka minden bizonnyal a kiugráson dolgozó kormány bizalmi embereként került a zuglói Nemzetőrség élére. Arról nincs tudomásunk, hogy az október 15-i eseményekbe bármilyen módon beavatkozott volna, de a későn meginduló szervezkedés miatt ez nem is nagyon valószínűsíthető.²⁰⁹

A balul elsült kiugrás után Zsabka ugyanúgy parancsokat és megbízásokat teljesített, viszont azok (kizárólagos) forrása már nem a hivatalban lévő nyilas kormányzat, hanem a földalatti ellenállási mozgalom volt. Mielőtt rátérnénk arra, hogy az egyértelműen nyilasellenes Nemzetőrség miként maradhatott fent október 15. után is, érdemes szót ejtenünk Zsabka kapcsolatrendszeréről, hogy ezt a sajátos helyzetet jobban megérthessük. A rendelkezésre álló források alapján úgy fest, Zsabka is kapcsolatban lehetett a Bajcsy-Zsilinszky-féle ellenálló ernyőszervezettel, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságával.²¹⁰ Mivel a húszas évek elején Zsabka már dolgozott fajvédő lapoknak, a háború utáni visszaemlékezésében emlegetett huszonöt éves ismertség is igazolhatónak tűnik.²¹¹ Másutt Zsabka azt is

²⁰⁵ SZITA Szabolcs: Ujszászy István tábornok pályafutása. *Múltunk*, 2006/2. 15.

²⁰⁶ ÁBTL 3.1.9. V-108596 – Kiss Mihály és társai, 346.

²⁰⁷ 1944 elején a Nemzetvédelmi Szövetség miniszteri biztosának Jaross Andor belügyminiszter nevezte ki.

²⁰⁸ ÁBTL 3.1.9. V-118930 – Faragó Ede.

²⁰⁹ A Nemzetőrség fegyverzetére vonatkozó előírásokat hivatalosan csak október 11-én tették közzé.

²¹⁰ A témáról bővebben lásd BARTHA Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre – Életút és utóélet*. I. m. 458–472.

²¹¹ HL AKVI 2466/1897 Zsabka Kálmán önéletrajza.

elmondja, hogy a Felszabadító Bizottság egy másik prominens figurájához, Tartsay Vilmoshoz ingatlanügyek kötötték: Zsabka zuglói lakása (Amerikai út 40.) Tartsay résztulajdonában állt.²¹² Kontrollforrásként értékelhető egy évekkel később keletkezett jelentés, amelyet egy bizonyos „Nagy” fedőnevű ügynök vett papírra még az 1956-ban megsemmisült állambiztonsági adatbázisok rekonstrukciójához szükséges foglalkoztatása során. A tartótiszt utasítása szerint Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. november 23-i lebukásáról kellett volna érdemi információkat közölnie, lévén az ügynök évekig szoros kapcsolatban állt Bajcsy-Zsilinszkyvel és annak körével.²¹³ Ki tudja, miért, „Nagy” az utasítást kikerülve inkább az 1930-as évek végi eseményekről jelentett – a mi szempontunkból nem érdektelenül. Emlékei szerint ekkor „kezdett a Bajcsi [sic!] és a Kiss féle ellenállási tábor duzzadni. Ti. a rongyosokkal a Nemzetvédelmi Keresztesek tábora felkarolt mindent, ami csak germán és nyilasellenes volt”. Az ügynök itt külön megemlítette Zsabkát, aki már a Bonyhád környéki csetepatékban is kitüntette magát.²¹⁴ Ugyanis az 1939-es országgyűlési képviselőválasztások idején a bonyhádi Volksbund vezetőjét, Mühl Henriket és híveit Zsabka (néhány verőlegény társaságában) igyekezett alaposan megfélemlíteni. „Nagy” szerint a Teleki-kormány is tudott a tolnai németek megregulázásáról, amelyben leginkább a rongyos gárdisták voltak Zsabka Kálmán segítségére. A főleg kocsmai bicskázásokat jelentő akciók olyan nem-náci németek (Gömbös Miklós, Klein Antal stb.) támogatására irányult, akik aztán 1941-ben Hűség a Hazához néven mozgalmat is alapítottak.²¹⁵

Zsabka és a Felszabadító Bizottság között Kiss Ferenc tartotta a kapcsolatot, akihez régi harcostársa, a Rongyos Gárdát is

²¹² ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat számadnaplója, 19.

²¹³ A jelentésben elhintett információmorzsák alapján valószínűsíthető, hogy az ügynök az az Egyedy Balázs Dénes lehetett, aki Zsabkával együtt részt vett a Rongyos Gárda felvidéki harcaiban.

²¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11803/18 – Ellenállók, 155–155/1.

²¹⁵ Bővebben lásd KOLTA László: A bonyhádi Hűséggel a hazához! mozgalom gyökerei. *Honismeret*, 1992/2.

megjárt Gödér Pál vezette el.²¹⁶ Kiss Ferenc korábban a Turáni Vadászok Országos Egyesületének ellenőre volt,²¹⁷ nem mellesleg 1944-ben a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségében (MHSZSZ) a legfelső Ötös Bizottság egyik tagja.²¹⁸ Kiss már a német megszállás előtti napokban, majd később, a Nemzetőrség felállításakor is a vadászok külön csoportokba szervezéséről tárgyalt a kormányzói testország parancsnokával, Lázár Károllyal, amit az egyértelműen támogató.²¹⁹ Az 1944. szeptember 22-én Moszkvába indult nem hivatalos fegyverszüneti delegáció²²⁰ (Atzél Ede, Dudás József, Faust Imre, Glässer Aladár) is az MHSZSZ-ből verbuválódott, később pedig a Felszabadító Bizottság egyik legfontosabb támaszaként működött tovább. A Felszabadító Bizottság november 22-i lebukása után az MHSZSZ összekötői (elsősorban Magyar Ferenc²²¹ és Dudás József²²²) egyre gyakrabban látogatták meg Zsabkát az Abonyi utcai főhadiszállásán: fegyverekért és pénzért cserébe Zsabka hamis papírokkal látta el őket.²²³ Az így kiépült kapcsolat tehát Zsabka nyilas puccs előtti megbízatásának kontinuitásaként értékelhető.

²¹⁶ Érdekes, hogy Gödért a felvidéki benyomulás előtt pár évvel Románia javára (!) végzett hírszerzés miatt a katonai törvényszék hat év fegyházbüntetésre ítélte. Lásd ÁBTL 2.2.1. I/3.8. Gödér Pál (operatív karton).

²¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-104018 – Gerezdsi István, 28.

²¹⁸ SZEKER Nóra: *A Magyar Testvéri Közösség története*. Barankovics Alapítvány, Budapest, 2010. 139.

²¹⁹ HL Ellenállási gyűjtemény M/348. Kiss Ferenc leírása tevékenységéről. 1945. február 1. Vö. ÁBTL 3.1.9. V-118227 – Nagy Mihály és társa, 37–42.

²²⁰ Miután az angolszászok egyértelműen jelezték, hogy a fegyverszünet kérdésében Magyarországnak a Szovjetunióhoz kell fordulnia, Horthy egy titkos(nak hitt) delegáció Moszkvába küldését rendelte el az előzetes, de nem hivatalos fegyverszüneti tárgyalások megkezdésére. A szeptember 22-én induló, Atzél Ede által vezetett delegáció nyitotta meg az utat a pár héttel későbbi Faragho Gábor-féle hivatalos fegyverszüneti tárgyalások előtt.

²²¹ Zsabka és Magyar 1942 óta ismerték egymást. Lásd HL Ellenállási gyűjtemény M/250. Kánitz Jenő visszaemlékezése, rá vonatkozó dokumentumok (Magyari csoport), 1944–1966.

²²² Dudás ellenállási tevékenységéről lásd TÖRÖK Bálint: *Farkas esz meg, medve esz meg...* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel–Budapest, 2004. 153–175. Továbbá: DRUCZA Attila–SZEKER Nóra: A megtorlás első áldozata – Dudás József. *Rubicon*, 2016/27. 15–25.

²²³ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat száznaplója, 6.

Szintén a Bajcsy-Zsilinszkyvel és a Felszabadító Bizottsággal való szorosabb együttműködést bizonyítja Mikó Zoltán szerepvállalása, aki már a Nemzetőrség szervezésében is tevékenyen részt vett.²²⁴ Mikó németellenes elköteleződése közismert (bár távolról sem kielégítően feltárt),²²⁵ emiatt a Nemzetőrség felállításában játszott szerepe azt is megerősíti, hogy az említett alakulatokat már kezdettől fogva nyilas- és németellenes célzattal hozták létre. Azonban Mikó és Zsabka szorosabb együttműködését a Felszabadító Bizottság lebukása és a fronthelyzet kényszerítette ki. Mikó Zoltán számára december végén úgy tűnt, hogy a budapesti ostromgyűrű bezáródása miatt kialakult pánik kedvező alkalmat jelenthet a front megnyitására, amihez többek között Zsabka is fegyveres támogatást adott volna.²²⁶ Egy 1966-ban készült interjú során Zsabka is azt állította, hogy a KISKA-egységeket a Zugló és Angyalföld közötti frontszakaszra tervezték felvonultatni, hogy egy összpontosított csapással rést üssenek a németek vonalain, miközben a szovjetek a másik irányból támogatnák őket.²²⁷ Ez a terv végül megghiúsult, de együttműködésük amúgy sem csak katonai vagy politikai természetű volt; Mikó az embermentő akciókban is segítséget adott Zsabkának – és fordítva. Erre utal, hogy a zuglói zsidók oltalmazásához, a méltán híres embermentő, Raoul Wallenberg svéd követségi titkár is gyakran kért segítséget Mikó Zoltántól, aki a bizalmas kapcsolatukból kiindulva, az akciókész és a helyi ügyekben jártas Zsabkát ajánlhatta be. Egy 1946-ban keletkezett igazoló irat szerint a svéd követség Zsabka egyik beosztottján, Borbély Andor hírlapírón keresztül vette fel a kapcsolatot a zuglói KISKA-val.²²⁸ Az egyre durvább nyilas zaklatások miatt

²²⁴ BENKÓ Zoltán: Mikó Zoltán és a Görgey zászlóalj. In: M. Kiss Sándor (szerk.): *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 288.

²²⁵ Lásd SÁRI Zoltán: *Mikó Zoltán emlékezete (1910–1945). A nemzeti ellenállás mártírja*. Püski Kiadó, Budapest, 1996.

²²⁶ BONDOR Vilmos: *A Mikó-rejtély. Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban 1944–1945*. Püski Kiadó, Budapest, 69–79.

²²⁷ GAZSI József: *Antifasiszta ellenállás Budapesten 1941–1945*. Kandidátusi értekezés. MTA Kézirattár D/14.302, 1987. 449–450.

²²⁸ Borbély Andor 1937 és 1939 között a nyilas *Virradat* felelős szerkesztője volt. Fiával, Borbély Endrével együtt mégis tevékeny részt vállalt az ellenállás-

a követség új – a menekülteknek erősebb fegyveres védelmet biztosító – székhelyre akart átköltözni. Zsabka az Abonyi utcában szerzett is két egymás mellett álló épületet, illetve annak oltalmazására egy századnyi erőt ajánlott fel. Miután a svéd követ küldöttei a házakat és a leendő őrseget megszemlélték, Wallenberg és Zsabka között egy találkozót is nyélbe akartak ütni. A Pátria kávéházba²²⁹ szervezett összejövetelt végül nem sikerült tető alá hozni, mert a következő napokban a környéken többször is utcai lövöldözésekre került sor.²³⁰ Hogy végül tudtak-e személyesen találkozni, arról jelenleg nincs tudomásunk, mindenesetre a Wallenberg naptárbejegyzéseiben elhintett információmorzsák (nevek, címek) megerősítik a Zsabkával való kooperáció folyamatosságát.²³¹

Zsabka a KISKA legjobban szervezett és legnagyobb létszámú egységével, az angyalföldi székhelyű XIII/1. zászlóaljjal is együttműködött. Az angyalföldi KISKA élén az a Gidófalvy Lajos főhadnagy állt, aki maga is nemzetvédelmi keresztes volt, ezenfelül a Felszabadító Bizottsággal is szoros kapcsolatot tartott, és igazi hétpróbás konspirátorként mentette-növelte csapatát az egyre nyomasztóbb nyilas terror ellenére.²³² A Gidófalvy-féle nem-kommunista ellenállók még éppen hogy áthullottak a pártállami történetírás rostáján, pontosabban fogalmazva: alkalmasak voltak egy politikailag is elfogadhatóan hajlított ellenállás-történet interpretációjára. Ennek köszönhetően a tevékenységük viszonylag részletesen dokumentált, így azt is tudjuk, hogy Magyary Ferenc Fiumei úti lakásán Gidófalvy és Zsabka (az MHSZSZ vezetőivel és másokkal kiegészülve) többször is egyeztetett.²³³ De nemcsak Magyary lakásán, hanem

ban és az embermentésben is. Az említett igazoló irat az eddig ismert egyetlen olyan forrás, amely a Zsabka és Wallenberg közötti együttműködést minden kétséget kizáróan bizonyítani tudja.

²²⁹ Budapest VII. kerület, Erzsébet körút 58.

²³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-130007 – Borbély Andor, 82–83.

²³¹ Kovács Gellért: *Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és ellenállás története 1944–1945*. Libri, Budapest, 2014. 341–343.

²³² Gidófalvy rövid életrajzát lásd SZOKOLAY Domokos: *Gidófalvy Lajos – főhadnagy a sötétségben*. Forrás: http://mandiner.hu/cikk/20180413_gidofalvy_lajos_fohadnagy_a_sotetsegben (Letöltve: 2018. 12. 20.)

²³³ GAZSI József: *Egy zászlóalj krónikája*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1972. 277.

a Bástya utca 11. szám alatti Emericana-házban is találkoztak, amely egyébként a Fábry Pál-féle KISKA-század központi főhadiszállása volt.²³⁴ Az általános egyeztetésen túl Gidófalvy különböző okmányok hamisításához szükséges stempliket és illegális iratokat is eljuttatott Zsabkához.²³⁵ Érdekesség, hogy az 1945 januárjában a különös és máig kideríthetetlen módon eltűnt Gidófalvyról Zsabka tudni vélte, hogy egy „németpárti”, kenderesi zászlós lőtte le valahol a Duna-part közelében.²³⁶

Zsabka nemcsak Gidófalvyval és Fábryval, hanem más KISKA-alakulatok parancsnokaival is összeköttetésben állt. Egy Zsabkához hasonló kaliberű színész, Mátray Máthé Ferenc vezette a Rákóczi út 65. szám alatti VIII/2 KISKA-t, akivel az ostrom utolsó napjaiban az is szóba került, hogy közösen törjenek ki a pesti katlanból.²³⁷ Ugyanezen alakulat tagja volt Ferenczy József, akit a magyar közvélemény a 80-as évektől Joseph von Ferenczyként ismerhetett meg. A háború után a KatPol-t²³⁸ is megjáró későbbi médiavezért Zsabka még a Turul Szövetségből ismerte. Állítólag 1944-ben Zsabkával együtt részt vett a Nemzetőrség felállítását megelőző tárgyalásokon, és kapcsolatban állt Tost Gyulával, Horthy Miklós szárnysegédjével is. A nyilas hatalomátvétel után fegyverek felhajtásával és hamis papírok kiállításával segítette a zuglóiakat.²³⁹

A rendszerváltás előtti történetírás egyik „kedvenc” ellenálló csoportja a Vörös Brigád volt. Olyannyira, hogy történetük (alig differenciált) feldolgozásának szépirodalmi lenyomatai is

²³⁴ GAZSI József: *Antifasiszta ellenállás Budapesten 1941–1945*. Kandidátusi értekezés. MTA Kézirattár D/14.302, 1987. 449–450.

²³⁵ GAZSI József: *Egy zászlóalj krónikája*. I. m. 189–193.

²³⁶ Uo. 325–326.

²³⁷ STERL István: *A KISKA-alakulatok és a budapesti ellenállás*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1984. 23.

²³⁸ Katonapolitikai Osztály: 1945 januárjában az Ideiglenes Nemzeti Kormány által létrehozott katonai hírszerző és elhárító szervezet. 1950-ben Katonai Elhárító Osztály néven az ÁVH alárendeltségébe került. Parancsnoka az 1949-ben kivégzett Pálffy György volt.

²³⁹ Kalandos életrajzához adalékképpen lásd KUNSZABÓ Ferenc: *Josef von Ferenczy – Egy út Európába*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989., illetve FERENCZY József: *Életrajzi vázlat kortörténeti háttérrel*. Szerk.: PALÁSTHY Rezső. München, 1992.

vannak.²⁴⁰ Ennek ellenére a földalatti kommunista párthoz való kapcsolódásuk sem egyértelmű, sőt, megalakulásuk és/vagy a KISKA-hoz való csatlakozásuk (egyres helyeken: *beépülésük*)²⁴¹ meglehetősen homályos és sok esetben ellentmondásokkal teli. Zsabka a KISKA-századnaplóban azt állítja, hogy a már említett Kiss Ferenc küldött hozzá egy „illegalitásban élő baloldali üldözött”-et, név szerint Koós József Gézát. A szervezkedést ugyan ő indította el, de Zsabka helyettesét, Vargha Károlyt²⁴² jelölte ki a Vörös Brigád teljhatalmú parancsnokává.²⁴³ A Nemzeti Számonkérő Különítmény tagjai ellen indított népbírószági per tanújaként azonban úgy emlékezett, a Vörös Brigád többi tagját (pl. ifj. Rónai Ferencet, Nyeste Kálmánt és Dálnoki Nagy Ferencet) a már említett Borbély Andor hozta be az Abonyi utcai KISKA-parancsnokságra. Zsabka ebben a vallomásában már úgy nyilatkozott, hogy a Vörös Brigád nem állt a közvetlen parancsnoksága alatt, mindössze kölcsönösen segítettek egymást.²⁴⁴ A visszaemlékezések eltéréseit a Vörös Brigád lebukásának körülményei magyarázhatják, amiről a későbbiekben bővebben is szólnunk.

A Vörös Brigád a Vilma királyné (ma Városligeti) fasor egyik villájában húzta meg magát; december közepén mintegy ötven fő felett rendelkeztek. Egyes források szerint megalakulásuk után kapcsolatba kerültek Somogyi Miklóssal, a Magyar Építőmunkások Országos Szövetségének kommunista szervezőjével,²⁴⁵ és a kommunista párttal a hosszú ideje illegalitásban

²⁴⁰ Lásd VADÁSZ Ferenc: *Harcunk a magyar pokollal*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1961; HORVÁTH Zsóka: *Napkelte előtt*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1962.

²⁴¹ ÁBTL 4.1. A-1139 – Feljegyzések a magyarországi partizánmozgalomról és a VI. kerületi KISKA-zászlóaljról a Hadtörténelmi Int. Levéltára iratai alapján, 7.

²⁴² Vargha Károly a Royal Revüszínház titkára volt, a német megszállás után a Gestapo letartóztatta és több hónapra Buchenwaldba internálta. Heinemann Sándor színházigazgató és egy Yvonne Lamar nevű táncosnő segítségével aztán kiszabadult. A Nemzetörség megalakulásától Zsabka jobbkezeének számított.

²⁴³ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska-alakulat századnaplója, 13.

²⁴⁴ ÁBTL 4.1. A-1114 – A Nemzeti Számonkérés Szervezete csendőr nyomozó apparátus létrejöttéről, tevékenységéről, 24–24/a.

²⁴⁵ MENYHÁRT László: *A Vörös Brigád*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1984. 12.

élő Braun Éván keresztül voltak állandó összeköttetésben.²⁴⁶ Bár a kerületen kívül is hajtottak végre kisebb akciókat, főleg a zuglói KISKA fennhatósága alatt működtek, és gyakran vállalták a fegyveres akciókban való közös részvételt is.

Megemlíthető még Hamza D. Ákos filmrendező és képzőművész visszaemlékezése is.²⁴⁷ Hamza a VIII/2. KISKA úgynevezett „filmgyári csoportjának” vezetője volt, s mint ilyen ő is jól ismerte Zsabkát és a már említett Ferenczy Józsefet is. Saját bevallása szerint baráti viszony fűzte Bajcsy-Zsilinszky Endréhez, és a Felszabadító Bizottság munkájában is részt vett. Hamza egy 1947-ben kiadott könyvecskében foglalta össze az ellenállással kapcsolatos emlékeit. Ebben a „közismerten jobboldali” Zsabkát a nem megbízható harcostársak között sorolta fel, akit „szükséges óvatossággal” kezeltek és végig figyelemmel tartottak.²⁴⁸ Hamza állítása Zsabka jobboldaliságáról mindenképpen tartható, de a megbízhatóságát illetően tett megjegyzései inkább csak a háború utáni politikai légkörrel magyarázhatóak. Filmszakszervezeti elnökként és a kommunista párt propagandafilmeseként érthető körültekintéssel járt el, köszönhetően annak, hogy a saját múltjában is voltak nehezen igazolható mozzanatok. Hamza ugyanis még a Hunnia Filmgyárban együtt dolgozott Tövisházy Ferjencsik Ottóval, aki azon túl, hogy Zsabka közeli ismerőse és a Turul Szövetség szépművese volt, meglehetősen közel állt a nyilasokhoz is.²⁴⁹

²⁴⁶ ÁBTL 4.1. A-1139 – Feljegyzések a magyarországi partizánmozgalomról és a VI. kerületi KISKA-zászlóaljról a Hadtörténeti Int. Levéltára iratai alapján, 7.

²⁴⁷ Hamza életrajzához (jobb híján) lásd TÁLAS László–TISZAI Lajos: Egy „brazil” festő Jászberényben. Hamza D. Ákos életútja és művészete. *Jászkunság*, 1987/2. 34–45.

²⁴⁸ HAMZA D. Ákos: *Harcunk a szabadságért. A „Nemzeti Ellenállás” egyik csoportjának részvétele a felszabadulási küzdelemben.* Faust Kiadó, Budapest, 1947. 35.

²⁴⁹ Erről lásd ÁBTL 3.1.9. V-88623 – Répai Elemér és társai, 46/a, illetve ÁBTL 3.1.9. V-17617 – Tövisházi F. Ottó.

Álarc és karszalag

A háterszági feladatokat ellátó Nemzetőrség szervezetileg a kerületi leventeparancsnokság alá tartozott,²⁵⁰ így Zsabka a zuglói leventeparancsnok, Csejthey Lajos századossal egyetértésben és annak jóváhagyásával fogott hozzá százada megszervezéséhez.²⁵¹ A XIV/2. nemzetőr alakulat első parancsnoksága (később többször is költözniük kellett) Zsabka Kálmán Amerikai úti lakásán volt.²⁵² Bár 1944. október 17-én a zuglói KISOK-pályán összegyűlt embereit Zsabka feleskette Szálasira,²⁵³ de a fentiekből látható, a nyilas kormányzat okkal kételkedett a nemzetőr egységek megbízhatóságában, ezért egy 1944. november 2-án kelt honvédelmi miniszteri rendelettel névleg megszüntették azokat. Névleg, hiszen a vonatkozó rendelet csak a karhatalmi szolgálatra igénybe vehető fegyver, lőszer és felszerelés ügyében tartalmazott apró, de lényeges változtatásokat, így a Nemzetőrséget de facto nem oszlatták fel: „A már felállított és fegyverrel ellátott nemzetőr alakulatok, mint kiegészítő honvéd karhatalom a fegyverzetüket általában megtartják. Kivételt képeznek azok a nemzetőr alakulatok, amelyek az általam kiadásra kerülő rendelet alapján megszűnnek.”²⁵⁴ A többi egységhez hasonlóan Zsabka Kálmán alakulata is egyben maradt, pusztán a nevében történt változás: immáron XIV/2. KISKA-századként működtek tovább.

Az alakulat feladatköréből adódóan Zsabkát nem fenyegette a frontharc veszélye (legalábbis az ostromgyűrű bezáródásáig), ennek pedig volt két nagyon fontos következménye. Az egyik az,

²⁵⁰ GAZSI József: A Honvédség kiegészítő karhatalom helye, szerepe az ellenállásban. *Honvédségi Szemle*, 1997/2. 37.

²⁵¹ Ekkor ugyanaz a Bély Alajos vezérezredes volt a leventék országos parancsnoka, mint aki a Nemzetőrség ügyeiért is felelt. Bélyt a nyilasok már 1944. október 16-án letartóztatták.

²⁵² HL Ellenállási gyűjtemény M/51. A Vörös Brigádra és a XIV/2 KISKA-századra vonatkozó iratok. 1944–1949.

²⁵³ HL Ellenállási gyűjtemény M/327. Kalmár Imre visszaemlékezése. (XIV-141. karhat. pság.) 1958. augusztus 19.

²⁵⁴ A m. kir. honvédelmi miniszter 144.770/el. VIII. Csf. – 1944. számú rendelete karhatalmi célokra szükséges fegyver, lőszer és felszerelés igénybevétele tárgyában. *Budapesti Közlöny*, 1944. november 4.

hogy a KISKA (általánosságban) a katonaszökevények, zsidók és az akkori ellenzék szabályszerű lerakatává vált.²⁵⁵ A nyilasok zaklatásai és az egyre siralmasabb fronthelyzet miatt sokan önként jelentkeztek a KISKA-ba, még akkor is, ha a konspirációs szabályoknak megfelelően az alakulatok valódi célja nem volt mindenki számára ismeretes. Mindezzel összefüggésben a KISKA háttországi elhelyezése az ellenállási mozgalom egészére nézve is fontos következményekkel járt. A Felszabadító Bizottság ugyanis egy budapesti felkelés kirobbantását tervezte, ami többek között a KISKA intakt (bár nem túl ütőképes, inkább csak karhatalmi feladatok ellátására alkalmas) fegyveres erejére épült volna.²⁵⁶ Ennek megfelelően Kiss és Magyar azal bízta meg Zsabkát, hogy csöndben, fű alatt szervezkedjék, ne kockáztasson meg kiszámíthatatlan eredménnyel végződő akciókat, és próbáljon meg annyi fegyvert gyűjteni, amennyit csak tud.²⁵⁷ Azt persze Zsabka is tudta, hogy a gyanakvó nyilasokkal szemben csak úgy tudja magát megvédeni, ha a KISKA-t minél rövidebb idő alatt, minél jobban megerősíti.

Számszerűsítve, az 1945. januári feloszlásuk előtt a budapesti KISKA-alakulatok élelmezési létszáma összesen 7000 fő körül mozgott,²⁵⁸ Zsabka ebből 700-800, maximum 1000 fő felett rendelkezett.²⁵⁹ Kezdetben a fegyverzetük sem volt elegendőnek mondható. Zsabka szerint „17 vadászfegyverrel és 3 tölténnyel kapcsolódtunk be az ellenállási küzdelembe”.²⁶⁰ Kiszolgáltató helyzetük csak lassan változott; november 10-én a légénység tíz százaléka, azaz mindössze 30 fő rendelkezett

²⁵⁵ Például ÁBTL 3.1.9. V-98600 – Borbély Endre.

²⁵⁶ BARTHA Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre – Életút és utóélet*. I. m. 462-466.

²⁵⁷ A parancs szövegét lásd SÁRKÓZI Sándor: Adatok a 207/2. légvédelmi üteg ellenállási tevékenységéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1978/4. 560. Továbbá: ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat századnaplója, 7.

²⁵⁸ UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ostroma*. Corvina Kiadó, Budapest, 2013. 69.

²⁵⁹ HL Ellenállási gyűjtemény M/44. Ismeretlen szerző feljegyzése a budapesti csoportokról. Dátum nélkül.

²⁶⁰ HL Ellenállási gyűjtemény M/51. A Vörös Brigádra és a XIV/2 KISKA-századra vonatkozó iratok. 1944–1949.

valamilyen fegyverrel.²⁶¹ „Az alakulat fegyverkészlete hiányos volt, mivel ígéretet mindenhonnan kaptunk, fegyvert azonban sehonnan sem, így tehát saját magunk erejéből fegyvereztük fel az alakulatot.”²⁶² Ezért, a többi KISKA-egységhez hasonlóan, Zsabkáék is kénytelenek voltak a kerületben állomásozó német egységektől és a nyilasoktól fegyvereket lopni; volt rá példa, hogy a tolvajlásos módszereknek hála, tekintélyes mennyiségű lőszerre és fegyverre is szert tudtak tenni.²⁶³ Zsabka helyettese, Vargha Károly és Hidalmási Ottó szakaszparancsnok vakmerő akciók keretében szerzett teherautókat a németektől, illetve hozzájutottak néhány régi típusú Ansaldo harckocsihoz is, amelyekkel aztán a nyilasokra igyekeztek ráijeszteni.²⁶⁴ 1944 decemberének utolsó napjaira Zsabkáék már egész jól felszerelkeztek, legalábbis erre utalnak az 1967-es zuglói nyilasper kapcsán tett vallomások. A nyilasok egy bejelentés alapján parancsot kaptak a KISKA felszámolására. Azonban hiába kecsegtették őket pénzjutalommal, a KISKA-sok létszámát és fegyverzetét tekintve túlságosan veszélyesnek ígérkezett az akció. „Bükkössel együtt 4-5-en felkerestük a Zsabkáékat s láttuk, hogy kb. 100 fegyveresük, lövegük, géppuskájuk, golyószórójuk van, tehát támadólag nem léphettünk fel” – emlékezett vissza az egyik a zuglói pártszolgálatos, László Jenő.²⁶⁵ Ezenfelül, Zsabka állítása szerint, november végén egy vecsési, 6 páncélkocsiból (és körülbelül 100 főből) álló század is csatlakozott volna a zuglói KISKA-hoz. A szükséges hamis parancsokat kiállították, a páncélosok már úton voltak Zugló felé, amikor a németekkel tűzharcba keveredtek és az egész század megsemmisült.²⁶⁶

²⁶¹ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat száznaplója, 6.

²⁶² HL Ellenállási gyűjtemény M/51. A Vörös Brigádra és a XIV/2 KISKA-századra vonatkozó iratok. 1944–1949.

²⁶³ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat száznaplója, 12.

²⁶⁴ HL Ellenállási gyűjtemény M/51. A Vörös Brigádra és a XIV/2 KISKA-századra vonatkozó iratok. 1944–1949.

²⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-153693/1 – Krőszl Vilmos és társai, 126.

²⁶⁶ HL Ellenállási gyűjtemény M/51. A Vörös Brigádra és a XIV/2 KISKA-századra vonatkozó iratok, 1944–1949.

Fegyverzet tekintetében a zuglói nyilas pártszolgálat sem állt túl jól – november közepéig a kerületi pártszolgálatoknak csak egy kis részét sikerült géppisztollyal ellátni.²⁶⁷ Létszámukat tekintve mindössze 150–180 aktív pártmunkásról beszélhetünk, de ennek az állománynak csak a töredéke vett részt rablásokban, razziázásokban és a zsidók elleni atrocitásokban. 1944 karácsonyán már csak 25–30 nyilas lézengett a Thököly úti pártház környékén: volt, aki hazament, volt, aki csak időszakosan látta el a feladatát.²⁶⁸ A zuglói nyilasperben 19 személyt ítélték el, ami hozzávetőleges képet ad azok létszámáról, akik a fegyverhasználatától sem riadtak vissza.²⁶⁹ Tekintetbe véve, hogy amíg a front el nem érte Zuglót (január 7–8. körül) a kerületi pártszolgálatosok főleg fosztogatással és a civil lakosság terrorizálásával töltötték az idejüket, így Zsabka is kerülte a nyílt harc felvállalását, és inkább a polgári lakosság védelmére összpontosította az erejét. Bár Zsabka terve és megbízatása a harc elkerüléséről szólt, mégis, a fegyveres összecsapásokra már az első napokban sor került. Október 20-án valaki egy autóból kézigránátokat dobott a Thököly úti pártházra; a nyilasok úgy sejtették, hogy a KISKA keze van a dologban. Szelepcsényi László kerületvezető dühbe gurult és ki is adta a parancsot: „ha a KISKA bárhol is ellenszegülne, vagy ellenállna, a pártszolgálat pörköljön oda”.²⁷⁰

A Gidófalvy Lajos vezette XIII/1. KISKA egyik századparancsnoka, Budai Gábor találóan foglalta össze nemcsak a KISKA, de egyúttal az egész ellenállás lényegét, amikor úgy fogalmazott, hogy „könnyebb két-három nyilast lelőni, mint emberek százait hónapokon át bűjtatni”.²⁷¹ Zsabka is hasonló problémával találta szemben magát. Ezt megfontolandó 30–120 fős szakaszokba osztotta be a fegyverrel rendelkező embereit, akiket a különösen veszélyeztetett semleges diplomáciai védettség alatt

²⁶⁷ MATHÉ Áron: *A zuglói nyilasok pere*. Századvég Kiadó, Budapest, 2014. 113–114.

²⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-153693/3 – Kröszl Vilmos és társai, 40.

²⁶⁹ MATHÉ Áron: I. m. 86.

²⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-153693/2 – Kröszl Vilmos és társai, 129–130.

²⁷¹ Idézi GAZSI József: A Honvédség kiegészítő karhatalom helye, szerepe az ellenállásban. *Honvédségi Szemle*, 1997/2. 40.

álló, zsidó lakókkal zsúfolt, úgynevezett védett házak és intézmények (elsősorban gyermekotthonok és kórházak) védelmére rendelt ki. De nem csak védelemre rendezkedtek be, „a titkos figyelő és romboló sejtek” támadó jellegű akciókat is folytattak. Elvárták a telefonvonalakat, tűzérzési és légvédelmi lövegeket robbantottak fel, járműveket rongáltak meg, nyilas járőröket fegyvereztek le, kézigránátos támadásokat hajtottak végre, és összeszedték a németek ejtőernyős utánpótlását.²⁷² A frontvonal közelében nagyobb szabású robbantásos merényleteket is végre tudtak hajtani, főleg Zsabka régi barátja, Gödér Pál jóvoltából.²⁷³ Zsabka visszaemlékezése szerint még a budaörsi katonai reptéren is volt egy diverziós egységük. Eszény István és emberei a németek légi utánpótlását próbálták megbénítani.²⁷⁴

Ami az embermentést illeti, Csutor József szakasza a Nagybecskerek úti Zsidó Tanonc Otthont, Vida Endre egysége az Erzsébet királyné és az Amerikai út sarkán lévő Zsidó Szeretetkórház 120 fős lakosságát, a Temesváry József vezette Mexikói úti szakasz a Nyomorék Gyermek Otthonát védte meg a nyilasoktól.²⁷⁵ Érdekesség, hogy a Zsidó Szeretetkórház élmezésében és fegyveres védelmében Zsigmond Gyula (a későbbi közigazdász és politikus)²⁷⁶ egysége is támogatta Vida Endre szakaszát.²⁷⁷ Zsabka emlékei szerint még a Thököly út és a Stefánia út sarkán székelő Slachta Margit-féle Szociális Testvérek rendházához is kirendelt egy csoportot, ami – tekintve a rendház elhelyezkedését (éppen a kerületi nyilas központtal szemben állt) – igencsak rizikós vállalkozás lehetett. Az említett

²⁷² ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat századnaplója, 11. Zsabka vonatkozó statisztikáját lásd még: HL Ellenállási gyűjtemény M/51. A Vörös Brigádra és a XIV/2 KISKA-századra vonatkozó iratok, 1944–1949.

²⁷³ HL Ellenállási gyűjtemény M/51. A Vörös Brigádra és a XIV/2 KISKA-századra vonatkozó iratok. 1944–1949.

²⁷⁴ GAZSI József: *Antifasiszta ellenállás Budapesten 1941–1945*. Kandidátusi értekezés. MTA Kézirattár D/14.302, 1987. 467.

²⁷⁵ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat századnaplója, 10–11.

²⁷⁶ Életéről lásd: Zsigmond Gyula visszaemlékezése. *Századvég*, 1989/1–2. 176–183.

²⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-147275/1 – Dr. Zsigmond Gyula és társai, 131–131/a.

egységet Földváry Miklós vezette, akit Zsabka még a Rongyos Gárdából ismert.²⁷⁸ A Columbus utca 29. és az Amerikai út 48. szám alatti zsidó házak lakóit csak Zsabka személyes közbelépése árán tudták megvédeni a nem sok jóval kecsegtető óbudai téglagyárba való „átkíséréstől”. Állítása szerint saját feleségét is elhurcolták volna, de időben sikerült a laktanyába szöktetni őt.²⁷⁹

Ocskay László százados embermentő tevékenysége széles körben ismert és viszonylag alaposan feltárt.²⁸⁰ Az Ocskay parancsnoksága alá tartozó és hozzávetőlegesen 2500 fős 101/359. számú zsidó munkaszolgálatos „ruhagyújtó század” szerencsés megmenekülésében azonban Zsabka Kálmán és a zuglói KISKA is fontos szerepet játszott. Kálmán Sándor főhadnagy (Ocskay parancsnokhelyettese) ugyanis megkérte Zsabkát, hogy az egyre izmosabb alakulatából küldjön egy szakaszt Abonyi utcai épületükhöz, a Zsidó Gimnáziumhoz (ma ELTE Radnóti Miklós Gyakorlóiskola).²⁸¹ Zsabka Temesváry József 80 főből álló egységét rendelte oda, majd november 10. után az egész KISKA-parancsnokság a szomszéd épületbe költözött.²⁸² 1965-ben, a nyilasper előkészítése kapcsán tett kihallgatása során Zsabka azt állította, hogy a ruhagyújtók közül egy alkalommal a nyilasok több zsidót is elhurcoltak, de egy fő kivételével sikerült mindenkit megmenteniük.²⁸³ Pechjúk्रे a közelben, az Abonyi és az Aréna (ma Dózsa György) út sarkán állt a nyilasok kedvenc kávézója, ezért többször is utcai lövöldözésekre került sor.²⁸⁴

²⁷⁸ KUNSZABÓ Ferenc: I. m. 102.

²⁷⁹ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat száznaplója, 13.

²⁸⁰ A ruhagyújtó századról bővebben lásd SZITA Szabolcs: *Ocskay László története a háborús embermentések tükrében*. Vox Nova, Budapest, 2008. és Dan DANIELLI: *Ocskay a Rightous Man*. [magánkiadás], Riverdale, 1996.

²⁸¹ HL Ellenállási gyűjtemény M/51. A Vörös Brigádra és a XIV/2 KISKA-századra vonatkozó iratok. 1944–1949.

²⁸² ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat száznaplója, 10–11.

²⁸³ ÁBTL 3.1.5. O-12542 – Gyilkos, 108.

²⁸⁴ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat száznaplója, 12.

Az Abonyi utcai KISKA-parancsnokság egyúttal néhány színésznek is a biztonságos búvóhelyet jelentette. A Szálasi-kormány Nyugatra telepítette volna a színtársulatokat is, ezt megakadályozandó Zsabka néhány színésznek nyílt parancsokat és hamis igazolványokat állított ki. A művészek szervezése a budai oldalon is tevékenykedő Borbély Andor feladata volt. Többek között ennek köszönhetően menekült meg egy (beazonosíthatatlan) kolozsvári színtársulat, valamint Major Tamás és Gobbi Hilda is.²⁸⁵ A zuglói KISKA alárendeltségébe tartozó Vörös Brigád ugyancsak a színházi élet kevésbé ismert figuráiból állt, igaz, ők nem éltek túl az ostromot.²⁸⁶ Az Abonyi utcában székelte az alakulat híradós egysége is; Borbély Andor fia, Borbély Endre feladata volt az orosz és angol rádiók magyar nyelvű adásainak hallgatása.²⁸⁷

A golyózaporban jól jött egy kis rafináltság; egyes esetekben néhány megfelelő helyről szerzett SS-egyenruha biztosította, hogy a nyilasok károkozás nélkül visszavonuljanak. Elképzelhető, hogy a zuglói KISKA-sok éltek ezzel a módszerrel, mert a nyilasok is úgy emlékeztek Zsabkáékra, mint akik „igen jó viszonyban voltak az SS-ekkel”.²⁸⁸ De az is lehet, hogy valóban SS-katonák álltak őrt a már említett Zsidó Gimnázium épülete előtt: „Zsabka Kálmán utasítására én és Varga Ernő 3 zsidó személyt, akik civilbe voltak, átkísértem géppisztollyal a vállamon az Abonyi utcai Zsidó Gimnáziumba. Itt tudomásom szerint megfizetett német SS katonák sok zsidóra vigyáztak, nehogy bajuk legyen.”²⁸⁹ Kényszersorozott SS-katonák és ellenállók különös érdekszövetségéről, de inkább csak taktikai jóviszonyról lehetett szó. Valami ilyesmire következtethetünk az Otto Skorzeny által parancsnokolt SS-Jagdverbandba (állí-

²⁸⁵ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat száznaplója, 7. Gobbi Hilda az 1982-ben kiadott visszaemlékezéseiben csak az őrségváltó Zsabkát emlegette, az ellenállót már nem. Lásd GOBBI Hilda: *Közben...* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 144., 180–189.

²⁸⁶ MENYHART László: *A Vörös Brigád*. I. m. 1984.

²⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-98600 – Borbély Endre, 4.

²⁸⁸ ÁBTL 3.1.9. V-153693/1 – Kröszl Vilmos és társai, 126.

²⁸⁹ ÁBTL 4.1. A-1114 – Nemzeti Számonkérés Szervezete cső. [csendőrségi] nyomozó apparátus létrejöttéről, tevékenységéről dok. anyagok, 87/1.

tólag) erőszakkal besorozott, majd Zsabkához csatlakozó Zalán Zoltán ténykedéséből. Zalán nemcsak német egyenruhákat, de Sonderausweisungskokat (különleges parancsokat) is tudott szerezni, amivel több esetben nagy szolgálatot tett Zsabkának és persze az üldözötteknek is.²⁹⁰ Fegyvereket pótló segítség volt az a Jagdverband pecsétjével ellátott hamis parancs, amelyet Zsabka némi ellenszolgáltatás és egy homályos ígéret fejében egy bizonyos Mutz SS-Oberscharführertől szerzett be.²⁹¹ Ez a parancs azt „igazolta”, hogy Zsabka egysége nem vonható ki a frontra, és a szovjetek beérkezése után partizánokként harcolnak tovább az arcvonal mögött.²⁹² Mindez olyan hatásosnak bizonyult, hogy a papírok segítségével akár a nyilasok fogságában lévő személyeket is ki tudtak szabadítani. Mutznak köszönhetően nemcsak a fenti parancshoz jutottak hozzá, hanem robbanóanyagokhoz, különböző kaliberű páncéltörő fegyverekhez, kézigránátokhoz és lőszerhez is.²⁹³ Mikó István személyében (aki csak névrokona Mikó Zoltánnak) Zsabka a nyilasokhoz beépített emberrel is rendelkezett. Mikó „a Felszabadító Bizottság titkos megbízottja s az a feladata, hogy beférkőzzön a vezető nyilas körökbe, s az ellenállásban közreműködő és üldözött személyek részére szerezzen hamis igazolványokat, továbbá hogy az ellenállásban részt vevő egyes csoportok között tartsa fenn az összeköttetést” – írja róla Zsabka.²⁹⁴ A századnapló szerint valamikor létezett egy „csatolt melléklet”, amely „Mikó részletes működéséről” hivatott beszámolni. Azonban ez a melléklet ma

²⁹⁰ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat századnaplója, 12–13.

²⁹¹ Uo., 9.

²⁹² Zsabka és a Jagdverband kapcsolata nem világos. Egyes források szerint a Jagdverband az ötlettel először nem is Zsabkát, hanem Mikó Zoltánt környékezte meg. Eszerint a németek az összes KISKA-egységet fehér partizánokként működtették volna. Lásd BUDAI József: *Katonák a nyilas pokolban.* (A XIV/2-es honvéd KISKA-alakulat és a Görgey-zászlóalj történetéből. Mikó Zoltán százados és Bondor Vilmos főhadnagy az ellenállási mozgalomban.) *Néphadsereg*, 1969/46. 6–7.

²⁹³ HL Ellenállási gyűjtemény M/51. A Vörös Brigádra és a XIV/2 KISKA-századra vonatkozó iratok, 1944–1949.

²⁹⁴ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat századnaplója, 10.

már nem fellelhető, pedig értékes információkkal szolgálhatott volna a beépülés mértékéről és Zsabka kapcsolatrendszeréről.

A KISKA által vívott álarcos hadviselés miatt az embermentés KISKA-ra vonatkozó története sajnos nehezen felderíthető és csak hézagosan interpretálható. A kettős szerepkör jelentősége akkor ütközött ki igazán, amikor a nyilasok társaságában a KISKA-honvédek is a tőlük elvárt módon bántak a „foglyaikkal”.²⁹⁵ Pozman András zuglói KISKA-s háború utáni vallomása is alátámasztja a színlelt ügybuzgóság jelentőségét. Pozman többször is önként csatlakozott a nyilas járőrökhöz, csak hogy lehetőségeihez mérten elejét vehesse az erőszakoskodásnak. Az ilyen, elsősorban bujkáló, illetve hivatalos papírokkal (például nem hamisított védlevelekkel) nem rendelkező zsidó polgárok felkutatására, megfélemlítésére szolgáló razziákkor előre bement a házakba, ott nagy zajt csapott, kiabált, majd gyorsan jelentette, hogy a „házban és a pincékben minden rendben van”. Állítása szerint egy ehhez hasonló jelenetnek köszönhetően menekült meg Latabár Kálmán színművész is.²⁹⁶ Benedek András története ugyancsak érdekes: frontszolgálat helyett jobbnak látta egy Garay téri hentesüzletben dolgozni, de az egyre durvuló nyilas razziák miatt itt sem érezhette magát biztonságban, ezért jelentkezett a zuglói KISKA-ba. Zsabka személyesen hallgatta ki, de „ekkor még fogalmam sem volt arról, hogy ez a KISKA-alakulat egy ellenállási csoport”. Benedek csak az Abonyi utcai csillagos házba költözésük után szerzett tudomást a KISKA valódi céljáról. A jökötésű hentessegéd megtetszhett Zsabkának, és gyorsan a bizalmába fogadta: Benedek egy SS-katonától november végén vett egy géppisztolyt, „és ekkor Zsabka Kálmán azzal bízott meg, hogy a továbbiakban mint testőre szerepeljek”.²⁹⁷ Az ilyesfajta óvintézkedések egy idő után különösen indokolttá váltak; nemcsak KISKA-sok jelentkeztek

²⁹⁵ Az Ocskay százados által patronált század túlélői is hasonló jelenségről számolnak be. Lásd az *Ocskay százados, az elfelejtett hős* című dokumentumfilmet: https://www.youtube.com/watch?v=7ps3uDP_15w (Letöltve: 2018. 12. 20.)

²⁹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-153693/11 – Kröszl Vilmos és társai, 157.

²⁹⁷ ÁBTL 4.1. A-1114 – Nemzeti Számonkérés Szervezete cső. [csendőr] nyomozó apparátus létrejöttéről, tevékenységéről dok. anyagok, 87–87/1.

a nyilas járőrökbe, annak a veszélye is fennállt, hogy a nyilasok építenek be valakit a KISKA-hoz. Ezért a nem megbízható, vagy a bizalmi emberek számára ismeretlen jelentkezőket Zsabka személyesen hallgatta ki, illetve – és ez egy különösen fontos részlet – az alakulat feladatkörét formailag a nyilas rendvédelem elvárásaihoz igazították. Legalábbis erről tanúskodik Pongrácz Miklós őrmester háború utáni vallomása: „Én mint szolgálatvezető helyettes voltam a századnál. Mint ilyen, több alkalommal teljesítettem járőrszolgálatot. A járőr feladata az volt, hogy este tíz óra után igazoltatni kellett az utcán járkálókat. Aki igazolni nem tudta magát, azt a századkörletbe előálítottuk.” Úgy tűnik tehát, hogy a fenti eljárással az üldözöttek biztonságos begyűjtését és a nem-bizalmi emberek gyanújának elterelését is biztosítani tudták. Pongrácz őrmester azonban árulónak bizonyult; Zsabka nyilasokhoz beépített emberei szerint mindent kitálalt a rejtegetett zsidókról és azok értékeiről. Zsabka ezért egy teljesíthetetlen feladattal bízta meg, csak hogy parancsmegtagadás miatt a hadbíróóság segítségével megszabadulhasson tőle. Pongrácz végül a Hunyadi Waffen-SS páncélgránátos hadosztályhoz való behívóját felmutatva megúsza a hadbíróóságot, de a népbíróóságot már nem: Zsabka 1946-os feljelentésének köszönhetően Pongráczot internálták.²⁹⁸

Sokszor azonban mit sem ér a belbecs, ha a külsőn hibádzik. A KISKA-egyenruha (kakastollas sapka és nemzeti színű karszalag) viselője könnyen összetéveszthető volt a csendőrökkel és a nyilasokkal – főleg a hungarista rendvédelmi kavalkádban kevésbé jártas civilek számára. Bódi Béla (akiről majd a későbbiekben is szó esik még) Gidófalvy Lajos angyalföldi ellenállóhoz tartozott, de Zsabkával és a Felszabadító Bizottsággal is szoros kapcsolatban állt; a háború után éppen a KISKA kettős játékanak áldozata lett, amikor egy korábbi üldözött feljelentette őt. A feljelentő vallomása arról tanúskodik, hogy nem tudta (mert nem tudhatta), hogy Bódi kinek az oldalán áll valójában. „Ez eset után gyanúsított megjelent a gyárban, karszalaggal, csendőrsapkában és pisztollyal. Amikor a csendőrök Büchler,

²⁹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-85481 – Pongrácz Miklós és társa.

Singer és a többi zsidó tisztviselőket az udvaron keresztül kísérték, [...] a gyanúsított kijelentette, hogy nem kell sokat komédiázni velük, adják át neki, majd ő agyonlövi őket, mert ő ezeknek köszönheti a gyárból való elbocsátását.” Természetesen Bódi nem lőtt le senkit sem, és a berendelt tanúk is egyöntetűen vallották, hogy Bódi nem nyilaskeresztes és nem Árpád-sávós, viszont nemzeti színű karszalagot viselt.²⁹⁹ Ezek a történetek jól példázzák az ellenállás kutatásának nehézségeit, ahogy azt is: Zsabka végig pengeélen táncolt – majdhogynem törvényszerű volt, hogy egyszer le fog bukni.

A bukás

Miután a nyilasok lelőtték egy zsidó KISKA-st, társai Zsabka személyes vezérlésével december 25-én (egyek forrásokban 23-án) megrohanták a Thököly úti nyilas házat.³⁰⁰ A kerületi nyilasok ekkor annyira rosszul álltak, hogy már Szelepcsényi kerületvezető is megszökött, így az egyre izmosabb KISKA számára az akció szinte semmiféle veszélyt sem jelentett.³⁰¹ Zsabka „egy német tiszt” és 80-100 főnyi fegyveres társaságában körülzárta az épületet. Benyomultak, Szelepcsényi után érdeklődtek, aki akkor már nem volt ott. Átnézték a pártház iratait, és 20–30 foglyot ejtettek.³⁰² Megerősödésük következtében a többi KISKA-egység is hasonló rajtaütéseket hajtott végre, ezért kevéssé csodálható, hogy a nyilasok végleg megelégtették a működésüket. Letartóztatásuk közvetlen előzményei azonban nem teljesen tisztázottak. A már említett Benedek András szerint január 6-án Zsabka néhány emberével a belvárosi Városház utca 14. szám alatti nyilas főkerület-vezetőségre ment, hogy összekötőjüket, Mikó Istvánt kiszabadítsák onnan. A nyilasok

²⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-65804 – Bódi Béla, 9.

³⁰⁰ Egy forrás szerint az akciót nem(csak) a gyilkosságok miatt, hanem azért indították, mert a nyilasok ellopták a KISKA néhány Mercedesét – amelyeket ők meg a németektől loptak korábban. ÁBTL 3.1.9. V-153693/11 – Kröszl Vilmos és társai, 156.

³⁰¹ MATHÉ Áron: I. m. 169–174.

³⁰² ÁBTL 3.1.9. V-153693-3 – Kröszl Vilmos és társai, 40–42.

lefejevereztek és kihallgatták őket, majd az ügyek tisztázása után a fegyverekkel és Mikóval együtt visszatértek a Garay térre áthelyezett bázisukra.³⁰³ Zsabka verziója szerint viszont Mikó István jelent meg nála január 6-án, és közölte vele, hogy Vajna Ernő, a Budapesten hagyott nyilas pártmegbízott, a főkapitánysággal egyetértésben feloszlatta a KISKA-t. Együttal az így szabaddá vált katonákat a Hungarista Légióba való belépésre kötelezte.³⁰⁴ Vajna magához hívatta Zsabkát a Városház utcába, de annak érthető okokból nem nagyon akaródzott odamenni. Ezért Zsabka riadóztatta a többi KISKA-alakulatot is, majd – bízva a Jagdverband-parancsok felülbíráhatatlanságában – Zalán Zoltán, Reisz János és Mikó István társaságában elment Vajnához. A beszélgetés puszkaporos hangulatban telt: Zsabka el tudta érni, hogy a parancs hatálya alól kivonják a zuglói KISKA-t, máskülönben – és ez az alakulat erejét mutatja – fegyveres ellenállást tanúsít. Zsabka a pillanatnyi sikertől függetlenül érezhette, végleg elfogyott körülötte a levegő.³⁰⁵ Mivel a front ekkor már Zuglóban, a Francia út és a Mexikói út közötti síneknél állt (nagyjából egy kilométerre az erzsébetvárosi Garay tértől), úgy határozott, másnap este átmegy a szovjetekhez. Erre azonban már nem került sor, mert január 7-én reggel a Gestapo és a számonkérők ébresztették őket. A visszaemlékezések szerint a Garay téri bázist titkos(nak hitt) alagutak kötötték össze a távolabbi háztömbök pincéivel, hogy az ilyen meglepetéseket elkerülendő legalább a századparancsnokság időben el tudjon menekülni. Zsabkáék szerencsétlenségére azonban még ezekből a járatokból is német katonák özönlöttek elő, ami miatt később árulásra gyanakodtak. A lebukás előzménye Braun Éva és a Vörös Brigád letartóztatása lehetett, ugyanis a január 5-én kézre került csoportot a csendőrök durván megkínózták, így azok akár fel is fedhették, hogy Zsabkával állnak kapcsolatban. Más forrás szerint a Szelepcsényi László menekülése után

³⁰³ ÁBTL 4.1. A-1114 – Nemzeti Számonkérés Szervezete cső. [csendőr] nyomozó apparátus létrejöttéről, tevékenységéről dok. anyagok, 87/1.

³⁰⁴ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat számadaplója, 14.

³⁰⁵ Valószínűleg Zsabka tudott arról, hogy a hatóságok nemcsak nála, hanem a többi KISKA-alakulatnál is szaglászni kezdtek.

kerületvezetőnek kinevezett Kröszl Vilmos árulta be Zsabkát a Gestapónál.³⁰⁶

Mivel a csendőrök és a németek „csak” 200 embert vettek őrizetbe (köztük civileket is), ezért az alakulat jelentős része megmenekült a letartóztatástól. Zsabkáékat Budára vitték, és a vár alatti úgynevezett „jégpincébe” zárták őket. A KISKA-sok nagyobb részét később elengedték, vagy valamilyen honvéd alakulathoz osztották be. Az ügyben ekkor Csergő Endre csendőr százados, a Nemzeti Számonkérő Különítmény budapesti parancsnoka és az SD-től³⁰⁷ beosztott tolmács-összekötő, Dománszky Antal SS-Obersturmführer volt az illetékes.³⁰⁸ Zsabka kihallgatását azonban Balassa Bálint csendőr főhadnagy vezette. A számonkérők birtokába jutottak a Vörös Brigád igazolványai, névsora és néhány sarló-kalapácsos karszalag (!) is. Ebből és a kicsikart vallomásokból a kihallgatók arra gyanakodtak, hogy a Zsabka-KISKA is egy kommunista partizánalakulat. Zsabka hiába mutogatta a Jagdverband-parancsokat, a számonkérők is tudták, hogy a szóban forgó SS-egységet már réges-rég kivonták Budapestről.³⁰⁹ A csendőrök nemcsak a Vörös Brigádot kérték rajta számon, de Major Tamás, az MHSZSZ tagjai, illetve a Felszabadító Bizottság után is élénken érdeklődtek. Zsabka, saját elmondása szerint, megtagadta a válaszádat.³¹⁰ Ahogy a Vörös Brigád tagjait, úgy a KISKA-sokat is durván megkínózták – Zsabka egész életére magán viselte a kihallgatások nyomait. „1945. március 3-án hordágyon kerültem haza, mert a vallatások, verések és villanyozások következtében teljesen megbénultam, majdnem megvakultam és beszél-

³⁰⁶ ÁBTL 3.1.9. V-153693/3 – Kröszl Vilmos és társai, 163.

³⁰⁷ Sicherheitsdienst (Biztonsági Szolgálat): Német titkosszolgálati csúcsszerv, a Reichssicherheitshauptamt (RSHA, Birodalmi Biztonsági Főhivatal) egyik alcsoportja. Az SD magyar ügyeiért 1944 márciusától Wilhelm Höttl SS-Sturmbannführer felelt.

³⁰⁸ KOVÁCS Zoltán András: *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma*. Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő, 2009. 132–135.

³⁰⁹ KOVÁCS Zoltán András–SZÁMVÉBER Nobert: *A Waffen-SS Magyarországon*. Petit Real, Budapest, 2000. 398–399.

³¹⁰ ÁBTL 4.1. A-747 – A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási KISKA-alakulat számadaplója, 20–22.

ni sem tudtam, csak nehezen dadogni” – emlékezett.³¹¹ A Vörös Brigád tagjaival szemben³¹² Zsabka annak ellenére úszta meg a fogságot, hogy vallatásai során az egyik kihallgatójának állítólag vissza is ütött.³¹³ Ilyetén hősiességének viszont ellentmondanak azok a háború után keletkezett ügynökjelentések, amelyek szerint Vargha Károlyt és ifj. Rónai Ferencet Zsabka árulása folytán végezték ki.³¹⁴

Az alakulat veszteségeit illetően nem áll rendelkezésünkre pontos adattár, így megint csak Zsabkára támaszkodhatunk. Egy helyütt körülbelül 120 főben állapítja meg a KISKA teljes veszteséglistáját.³¹⁵ Ezek közül természetesen nem mindenkit ismerünk név szerint. Egy 1947 januárjában, valószínűleg a belügyminiszterhez címzett levelében Zsabka anyagi támogatást kért az eltűnt és elesett KISKA-sok hozzátartozóinak megsegítésére. Ebben a levélben név szerint 18 halottat és 13 eltűntet említett meg.³¹⁶ Nem tudjuk, hogy mi lett a levél sorsa; pár hónappal később ugyanezt a névsort a Szabadságrend kiosztására terjesztette fel, amit a KatPol az alábbi megokolással utasított el: „Mivel a beadványból részben nem derül ki, hogy nevezettek Magyarország felszabadítása érdekében kifejtett harci tevékenység közben haltak hősi halált, részben pedig névtelen halottakról és foglyokról van szó, a beadvánnyal érdemben foglalkozni nem lehet.”³¹⁷

Összegezőképpen elmondható, Zsabka ellenálló volt, viszont mindebből egyáltalán nem következik, hogy Zsabka ellenállása *antifasiszta* lett volna. Németellenes mindenképpen, de ami a politikai tartalmát illeti, bajos (és egyúttal tévedés) lenne antifaszizmusról beszélni. Ezt életének korábbi szakaszai

³¹¹ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

³¹² 1945. január 26-án a Vörös Brigád alábbi tagjait végezték ki: Absolon Sarolta, Füredy Lászlóné, Bauch Sándor, Dálnoki Nagy Ferenc, Fuhrmann Vilmos, Kovács Károly, Nyeste Kálmán, ifj. Rónai Ferenc, Varga Ernő és Vargha Károly.

³¹³ MENYHÁRT László: *A Vörös Brigád*. I.m. 46.

³¹⁴ ÁBTL 3.1.5 O-7763 – Zsabka Kálmán, 146., 313–314.

³¹⁵ HL Ellenállási gyűjtemény M/51. A Vörös Brigádra és a XIV/2 KISKA-századra vonatkozó iratok, 1944–1949.

³¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-153693/12 – Kröszl Vilmos és társai, 48–51.

³¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 196.

is jól alátámasztják. Zsabka ellenállása „klasszikus” fajvédő alapon állt, erős németellenességtől befolyásolva. Ha azonban csak a német- és nyilasellenes harc volna az ellenállás egyetlen kritériuma, akkor Zsabkát már az 1930-as évek végétől az ellenállók közé sorolhatnánk. De a háborúban beállt fordulat és az 1944-es év politikai változásai jelentős módon befolyásolták az ellenállás célját és módját is. A szövetségesek irányába tett eredménytelen tapogatózások és annak realizálása, hogy az országot a Szovjetunió fogja megszállni, előbb-utóbb a Zsabkához hasonló figurák reaktiválását tette szükségessé. Zsabka ugyanis többször bizonyította, hogy alkalmas konspirációs és harci feladatokra, nemzetőri kinevezését is ennek köszönhette. Mindez pedig szoros összefüggésben állt a kiugrásra készülő kormány céljaival. Eme célok figyelembevétele és a nyilas hatalomátvétel arra ösztökélte Zsabkát, hogy kompromisszumot kössön tagadhatatlan antiszemitizmusával, németellenessége és az abból levezethető nyilasellenessége javára.

Ellenséges magatartás

Zsabka 1945-től már nem töltött be aktív közéleti szerepet, valatásának nyomait magán viselve erre kezdetben nem is nagyon lett volna lehetősége. 1945 májusában még a saját igazolóbizottsági kihallgatásán sem tudott megjelenni, annyira le volt gyengülve.³¹⁸ Saját bevallása szerint három évig (!) nem tudott járni, csak 1950-től végzett könnyített, alkalmi munkákat, de az időről időre szükséges operációi miatt ezután sem volt képes huzamosabb időre elhelyezkedni.³¹⁹ Egy darabig az újpesti Hidépitő Nemzeti Vállalatnál, majd a Szövött-Kötött Árugyárban segédmunkásként dolgozott, de alkalmazták a zuglói Danuvia gyár portásaként is. Zsabkára tehát ínséges idők jöttek, ezért a korábbi kiegyensúlyozott életszínvonalából jócskán le kellett adnia, amit az is bizonyít, hogy a felesége ruhajavító munká-

³¹⁸ BFL XVII. 1514. Zsabka Kálmán igazolási ügye.

³¹⁹ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza, ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 251., 261.

kat volt kénytelen vállalni. A pénzügyileg teljesen lenullázódott Zsabka sokszor panaszkodott, amiért az új hatalom figyelmen kívül hagyta ellenálló érdemeit, miközben ő háromszázezer pengőt áldozott az ellenállási mozgalomra (amire persze a saját állításán kívül nincs bizonyíték).³²⁰ Ha a hatalom nem is sietett a segítségére, turulista ismerősei a háború után is támogatták. 1953-ban egy Kiss Mihály és Dudás Kálmán fémjelezte, volt haditudósítókából álló, turulos csoportosulásra csapott le a magyar állambiztonság. Az évek óta összejáró és a kocsmákban hangosan elégedetlenkedő kör még Mindszenty József bíboros kiszabadítását is latolgatta. Ez a társaság az 1940-es évek végén még aktívan segítette Zsabka pénzügyi boldogulását.³²¹ A száműzött turulosok önkénteskedései mellett, legális kapcsolatait kihasználva, Zsabka maga is szót emelt az ellenállók (és persze a saját maga) érdekében. 1946-ban egy zuglói vendéglőben összehozott találkozó alkalmával Bartha Albert honvédelmi minisztert és Bajcsy-Zsilinszky Endre özvegyét sírásra készítő beszédben kérte segítségnyújtásra. Bartha ugyan ígértet tett Zsabkának, de a kommunistáktól zaklatott miniszternek ekkor már a legkisebb gondja is nagyobb lehetett ennél.³²²

Mindennek dacára Zsabka végig szegénységben és állandó félelemben élt. A kommunista egyeduralom kiépülését szegélyező kisebb-nagyobb perek, a potenciális ellenzék ellehetetlenítése, az ország ügynökökkel történő behálózása Zsabkát is állandóan fenyegette, amire persze ő maga is okot szolgáltatott. Ennek megértéséhez szükséges némi kitérőt tenni, és itt inkább a környezetéről, mintsem magáról Zsabkáról lesz szó. Ugyanis Zsabka háború utáni jelentősége, illetve politikai állásfoglalása, a kevés számú és nehezen ellenőrizhető források birtokában, csak a networking módszerével levezethető. Mivel 1945 és 1956 között nem állították bíróság elé, a rá vonatkozó források érdemi része vizsgálati irat és megfigyelési anyag. Ezek keletkezési és *keletkeztetési* körülményei persze nem függetlenek a kapcsolódó ügyek koncepciójától. Az a tény tehát, hogy

³²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 172.

³²¹ ÁBTL 3.1.9. V-108596 – Kiss Mihály és társai, 257., 305.

³²² ÁBTL O-7763 – Zsabka Kálmán, 43.

Zsabka nevét a szociáldemokrata funkcionáriusok, a Magyar Közösséghez köthető tisztviselők, néhány magas rangú (politikai) rendőr és a Rongyos Gárda volt tagjai között olvashatjuk, nem véletlen, igaz, önmagában még semmit sem bizonyít. Ugyanakkor Zsabka múltját ismerve ugyanakkor az állambiztonsági koncepciók bizonyos elemei – például a „szervezkedés” – elfogadhatónak tűnnek, természetesen anélkül, hogy ezzel bármilyen módon legitimálni akarnánk a kommunista diktatúra céljait.

A Péter Gábor vezette Politikai Rendészeti Osztályra már 1945 áprilisától (!) futottak be Zsabkára vonatkozó jelentések, igaz, a megfigyelését összegző személyi dossziét csak 1950-ben nyitották meg.³²³ Megfigyelését több szempont is indokolta: bár az ellenállási tevékenysége miatt úgy tűnhetett, bizonyos mértékig érintetlenséget élvez, 1945 előtti múltja eleve gyanúba keverte őt. Jó példa erre a Rongyos Gárda életben és Magyarországon maradt tagjaival ápolt kapcsolata. A magyar állambiztonság az egyszerű kapcsolattartásnál azonban egy jóval komolyabb szervezkedést derített fel, amely egy remélt szovjet–amerikai háború esetére hangolta volna össze a nyugatiaknak nyújtandó fegyveres támogatást. Mivel a szervezkedés történetét a szakirodalom már feltárta, csak röviden térünk ki rá.³²⁴ Zsabkáék lakása többször is otthont adott a Hajts Béla, Gödér Pál, Draskóczy László, Fodor Lajos és társaik által vezetett körnek, amely nemcsak Budapesten, de vidéken is fegyverszerzési akciókba kezdett. Az UNRRA³²⁵ raktáraiból és a honvédség készleteiből is dézsmálgató csoport erőtlennek tűnő kezdeményezésekkel próbált kapcsolatba lépni az amerikaiakkal. Memorandumokat juttattak el az amerikai nagy-

³²³ Uo.

³²⁴ SZÉCSENYI András: Turulisták és rongyos gárdisták a második világháború utáni Magyarországon. I. m. 257–293.

³²⁵ United Nations Relief and Rehabilitation Administration: Egy főleg amerikaiak által koordinált szervezet 1943 és 1947 között, amely a háborúban jelentős kárt szenvedett országok gazdasági segélyezésére jött létre. A holokauszt túlélők háború utáni megsegítésében jelentős szerepet játszott Magyarországon is, ezért különösen ellentmondásos, hogy Zsabkáék az ő raktáraikat sem kímélték.

követségre, miközben a Nyugatra menekült Héjjas Ivánhoz és a Horthy-korszak egyik legbefolyásosabb rendőri vezetőjéhez, Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyetteshez is futárt küldtek.³²⁶ Sombor-Schweinitzer szerepe nem mellékes a történetben; a háborús bűnösök hazahozatalával megbízott amerikai–magyar hírszerző ezredes, Himler Márton többször is kikérte a véleményét. A nyugat-európai hadifogolytáborokban szemlélő Himlert egy alkalommal elkísérte a kalandos életű Csomoss Miklós,³²⁷ aki az Ausztriában szerzett tapasztalatairól az itthoni bizalmasait is tájékoztatta.³²⁸ Hozzájuk tartozott a Magyar Revíziós Liga korábbi elnöke, Fall Endre, a náciellenes ellenállás már említett figurái, tehát Kiss Ferenc, Magyary Ferenc, Fauszt Faust Imre, de Zsabka és egy KISKA-s bajtársa, Mátyás János rendőr őrnagy is.³²⁹ Könnyen lehet, hogy Csomoss látogatása – sok más mellett – egybecsengett Zsabka és körének azon reményeivel, hogy a nyugaton tartózkodó „12 ezer felfegyverzett” csendőr³³⁰ majd a kellő pillanatban hazatér, és az itthon szervezkedőkkel kiegészülve részt vesz a rendszerváltásban.³³¹ Mindez csak a mából nézve tűnhet fantasztikumnak; Zsabkáék akkoriban joggal bizhattak egy küszöbön álló háborúban, vagy a párizsi béketárgyalások szerencsés lefolyásában. Erre utal az is, hogy ezekben az években ő és a körülötte csoportosulók direkt késleltették az igazolási eljárásaikat, mert egy lehetséges fordulat alkalmával nem akartak a kommunisták kollaboránsaiként feltűnni. Zsabka ekkor úgy érvelt, hogy „a leigazolás ténye kompromittáló lesz, amikor a közeljövőben megváltozik a rendszer.”³³² Illetve a Zsabkával már 1944-ben is összedolgozó Kiss

³²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 74.

³²⁷ Csomoss Miklós életrajza érdemben még nem került feldolgozásra. Pedig az első magyar nemzetiszocialista párt megalapítója – aki aztán az ellenállás egyik legfontosabb konspirátora lett – bizonyára megérdemelné.

³²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 36.

³²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-55923 – Szalai Sándor és társai, 16.

³³⁰ A létszám nyilvánvaló túlzás. Lásd NYÁRI Gábor: *Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története 1945–1956.* Unicus Műhely, Budapest, 2018. 116–118.

³³¹ ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 80–81.

³³² ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 91. Tegyük hozzá, hogy egy 1948. december 2-án kelt nyomozati jelentés szerint a Magyar Szövegírók,

Ferenc „elmondta, hogy semmi esetre sem kéri újraigazolását az ellenállási mozgalomban, mert nem akarja, hogy felakasszák majd az ellenforradalom győzelme után”.³³³ A győzelem elmaradt, de így sem számíthatott sok jóra – a multifunkciós Kisst végül a turáni vadászok szervezkedése miatt kapcsolták le.³³⁴ Ebbe a körbe tartozott Gerezdsi István, Gödér Pál és Kapocssfy Imre; előbbi kettő Zsabka, utóbbi Gidófalvy Lajos oldalán harcolt az ellenállásban. Kézdivásárhelyi Béla és Bartha János segítségével ők is a nyugati katonai emigrációval szerettek volna érintkezésbe lépni, utóbbinak sikerült is kijutnia kisbarnaki Farkas Ferenchez.³³⁵ Kontrollforrások hiányában nehéz lemérni a vallomások igazságtartalmát, mindenesetre Gerezdsi, Kiss és Kézdivásárhelyi megerősítették a kihallgatók elvárásait: szervezkedésüknek hírszerzési és rendszerellenes szándékai voltak. A turáni vadászok elleni eljárás az 1947-ben indult Magyar Közösség-per egyik kisebb jelentőségű mellékszála volt, amit aztán a mamutperről leválasztottak, és külön kezelték.³³⁶

A Rongyos Gárdával kapcsolatba hozható vonalat két éven át figyelték, majd 1949-ben a társaságot teljesen felmorzsolták. Nemcsak a „demokráciaellenes szervezkedés”, hanem a Rongyos Gárda 1938-ban Felvidéken elkövetett „háborús és népellenes” bűncselekményei ügyében is születtek ítéletek. A diverziós akciók mellett terítékre kerültek azok a zsidógyilkosságok is, amelyeket Tiszaújlak környékén követtek el a gárda tagjai.³³⁷ Zsabka úgy sejtette, hogy Bocskay István (aki egyébként Albrecht Habsburg főherceg sógora volt) hívta fel az ÁVH figyelmét a felvidéki erőszakoskodásokra, ezért többször is sürgette, hogy Bocskayt még időben tegyék el láb alól.³³⁸ Ennek

Zeneszerzők és Zeneműkiadók Szövetkezetének igazolóbizottsága ugyan nyugdíj jogosultnak minősítette, de műveinek játszását egy évre megtiltotta. Lásd: ÁBTL 3.1.9. V-55765 – Zsabka Kálmán.

³³³ ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 65.

³³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-129027/6-a – Szovjetuniótól átvett hadifoglyok, 440–443.

³³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-104018 – Gerezdsi István, 33.

³³⁶ ABLONCZY Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016. 216–217.

³³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-151578 – Draskóczi László és társai, illetve ÁBTL 3.1.9. V-115620 – Draskóczy László.

³³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 141.

ellenére Zsabkát nem vették őrizetbe, így a halálos ítéletekkel végződő eljárásokat is megúsza.

A többféle szervezkedés közötti átjárhatóság biztosan nem állambiztonsági koncepció, de ez önmagában mégsem volt elegendő bizonyíték arra, hogy mindenkit bevonhassanak a korszak egyik legjelentősebb perébe, a Magyar Közösség-perbe. Bár a fentiekből látható, hogy a Zsabkához köthető csoportokat végül a Közösség-pertől függetlenül ítélték el, felderítésük mégis azzal párhuzamosan történt. A „Rongyosgárdisták illegális szervezkedésének kapcsolatai más demokráciaellenes csoportokkal” című összegző állambiztonsági jelentés konklúziója jelzésértékű: „Többségük tagja volt a »Magyar Testvéri Közösség»-nek és ők is a Magyar Közösség gyakorlatát és politikáját igyekeznek megvalósítani. /: állami pozíciókba beépülés, gazdasági alapok átszervezése szövetkezet formájában, legális politikai fedőszerv biztosítása:”³³⁹ Ezzel szinkronban Zsabka megfigyelését is a közösségi kapcsolatai tették szükségessé: „Részére az Államvédelmi Hatóságon személyi dossziét nyitottak, mert a Magyar Közösségi ügyben szerepelt. 1946-ban részt vett Csomos[s] Miklós hírszerző tevékenységet folytató M.K. ügyben letartóztatott személy által kezdeményezett megbeszéléseken, melynek célja illegális szervezkedés előkészítése volt.”³⁴⁰ Mindennek ellenére sehol sem találunk arra vonatkozó utalást, hogy Zsabka a Közösség felavatott tagja lett volna.

Mielőtt Zsabka 1945-ben belépett volna a szociáldemokrata pártba, egyes források szerint a parasztpártnál is felmerült a neve. „Magyari, Dudás és Szalay Sándor tárgyalásokat kezdtek Kovács Imrével, csoportjuknak a Paraszt Pártba való belépéséről. Csoportjuk alatt a Zsabka-féle KISKA, a Fodor-féle KISKA és a Radó-féle századot, Raksányi kék-taxi osztályát, Dunai százados csoportját, Kiss Ferenc-Barta József turáni vadászeit, Dudás üzemi csoportját és Magyari ószeres csoportját értik.”³⁴¹ Végül mégis a szociáldemokratáknál kötött ki, de erősen két-

³³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 93.

³⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-81337/1 – Dudás Imre és társai, 77.

³⁴¹ ÁBTL 4.1. A-1133 – „Magyar Ellenállási Mozgalom” nevű dr. Csomoss-féle szervezet anyaga, 9–10.

séges, hogy mindebben az ideológiai meggyőződésesei vezették volna. Egy 1948-ban keletkezett ügynökjelentés szerint Zsabka „attól tart, hogy a közeli rendszerváltás alkalmával felelősségre vonják, amiért belépett a szociáldemokrata pártba. Saját szavai szerint bizonyítani tudja, hogy kényszerből lett az SZDP tagja és jelenleg is mások fizetik helyette a párttagsági díjat”.³⁴² Párttagságát valószínűleg így is magas polcokról támogatták. Benjámín Olivér, aki 1945–1948 között a budapesti rendőrfőkapitány-helyettes volt, anno a zuglói KISKA bizalmi körébe tartozott: Zsabka barátjaként Vargha Károlyt és Magyary Ferencet is jól ismerte.³⁴³ 1950-ben az SZDP-ügyben – mint „jobboldali frakciós”-t – szervezkedés, hűtlenség, és devizagazdálkodás szabályait sértő bűntett miatt letartóztatták és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.³⁴⁴ Lénárt Imre rendőrezredes szintén zuglói KISKA-s volt, Zsabkát is jól ismerte. 1945 után a belügyminisztériumban dolgozott, többek között személyzeti ügyekért felelt, miközben az SZDP belügyminiszteri pártszervezetének vezetősegi tagja volt.³⁴⁵ Az SZDP-perben őt is letartóztatták, szervezkedés és hűtlenség miatt 15 évet kapott.³⁴⁶ Mindezek fényében nem meglepő, hogy az állambiztonsági iratok Zsabkát az SZDP „jobboldali elhajló”-i között emlegették: „Meg lehet állapítani, hogy Zsabkához a Szociáldemokrata Párt jobbszárnyán helyet foglaló egyének és a Partizán Szövetség szovjetbarát politikáját nem helyeslő, jobboldali emberek tartoznak.”³⁴⁷

Zsabka az 1950-es évek közepére tehát nem lett a rendszer feltétlen híve, amin aligha csodálkozhatunk. A teljesen rendszeridegen Zsabka az 1951-es budapesti kitelepítések idején erősen tartott a kényszerköltöztetéstől. Az állambiztonsági környezettanulmányok szerint félelmét arra alapozta, hogy az álta-

³⁴² ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 92.

³⁴³ ÁBTL 3.2.4. K-1431 – Benjámín Olivér, 586–587.

³⁴⁴ Minderről bővebben lásd ÁBTL 2.1. III/7 (V-143397) – Benjámín Olivér; ÁBTL 2.1. III/7-a (V-143397/1) – Benjámín Olivér és társai; ÁBTL 2.1. III/7-b (V-143397/3) – Benjámín Olivér és társai.

³⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-32000/25 – Vörös János, 128.

³⁴⁶ ÁBTL 2.1. IX/8/1 – Összefoglaló az SZDP-ügyben őrizetbe vett, elítélt, internált és rehabilitált személyekről, 90.

³⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 44.

la 1944-ben megmentett zsidó származású „üzem, illetve gyártulajdonosok” is erre a sorsra jutottak, tehát előbb vagy utóbb neki is mennie kell.³⁴⁸ Ezenkívül az összes közeli ismerősét leszedték már a tábláról – egyeseket „csak” ideiglenesen, másokat végleg. A fent említettek közül Kézdivásárhelyit 1949-ben a szovjetek hurcolták el és 25 évre ítélték,³⁴⁹ Gerezdsi megjárta a kistarcsai, a recski, majd a tiszalöki táborokat is.³⁵⁰ Gödér Pált kivégezték, Draskóczyt, Hajtsot és a többi rongyost többéves börtönbüntetésre ítélték.³⁵¹ Faust Imrét szintűgy Kistarcsára internálták,³⁵² ahogy Csomoss Miklós sem úszta meg a szovjet letartóztatást: kémkedés vádjával, Kézdivásárhelyihez hasonlóan, 25 éves börtönbüntetést kapott.³⁵³ Egy 1951-es kémkedési ügy kapcsán Zsabka neve újra felmerült, ugyanis a vallomások szerint egy régi ismerőse, Bozsidár Sándor az amerikaiak számára történő hírszerzéssel akarta őt megbízni. Pusztá véletlen volt, vagy tényleg így történt, ez ma már nem megállapítható, de Bozsidár csak Zsabka feleségével (!) tudott beszélni, aki férje rossz egészségi állapotára hivatkozva ellenezte annak beszervezését.³⁵⁴ Mivel a hatóságok számára úgy tűnt, hogy Zsabka tényleg nem tudott a szervezkedésről, végül ki sem hallgatták. Ellenkező esetben könnyen rosszul járhatott volna, mert az ügy három vádlottját – köztük Bozsidárt is – 1952-ben halálra ítélték és felakasztották.³⁵⁵ Ez utóbbi eset kapcsán az ÁVH az Amerikai úti lakótömb házmegbízottján és házfelügyelőjén keresztül jutott bizalmas információkhoz, de az esetek többségében a beszervezett ügynökök jelentették a legnagyobb segítséget. Nem túlzás kijelenteni, hogy Zsabkát az ügynökök valóságos garmadája vette körül, ezért érdemes róluk is szót ejtenünk.

³⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-81337/1 – Dudás Imre és társai, 70.

³⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-129027/8 – SZU-tól átvett hadifoglyok, 6.

³⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-104018 – Gerezdsi István.

³⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-115620 – Draskóczy László.

³⁵² ÁBTL 4.1. A-501 – 1950-es kistarcsai iktatókönyv, fsz/458.

³⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-156635 – Dr. Csomós Miklós.

³⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-81337/1 – Dudás Imre és társai, 32.

³⁵⁵ ÁBTL 2.2.1. EGPR – Katonai Felsőbírószág, 68., 71., 78/1.

Zsabka valószínűleg sosem tudta meg, hogy „Kertész” fedőnéven az egyik legközelebbi barátja, Bódi Béla is jelentett róla. Minden bizonnyal „pressziós alapon” szervezték be, legalábbis erre enged következtetni, hogy az ügynöki munkásságának kezdete időben egybeesik egy ellene folytatott eljárással.³⁵⁶ Hálózati munkájának jelentőségét illetően érdemes idéztetni Bódi tartótisztjének egy 1960-as években keletkezett értékelését: „Kertész fn. ügynök 1946. óta végez feldolgozó munkát. Kiemelkedő munkát végzett többek között a Rongyos-gárdisták feldolgozásában, melyben halálos ítélet is született. [...] Munkája elismeréseképpen több esetben részesült pénzjutalomban. Többszörösen ellenőrzött, megbízható ügynök.”³⁵⁷ A fentiek tudatában olvasva Zsabka operatív anyagait, pontosan tudjuk, hogy a sorozatos lebukások háttérében Bódi jelentései álltak.³⁵⁸ Bódi – ellenálló múltja miatt – Zsabkához hasonló kapcsolatrendszerrel bírt, ennek köszönhetően több társaságba is bejárása volt. De nem csak ő volt az egyetlen azonosítható ügynök. Kunéri István, aki tizenhat évesen részt vett a Rongyos Gárda kárpátaljai akcióiban, Zsabkát jól ismerte, és tagja volt a lengyelországi, illetve a finnországi szabadcsapatoknak is. Kunérit „feljelentési kötelezettségének elmulasztása” miatt 1950-ben Kistarcsára, majd Recskre internálták.³⁵⁹ Miután kiengedték, „Hertelendy” fedőnéven beszervezték. Főként a korábbi rongyosokról (Zsabka mellett például Héjjas Ivánról, Prónay Pálról, Dénesfay Dinich Győzőről),³⁶⁰ de más, volt katonatisztekről is adott jelentéseket. Tartótisztje elismerő szavakkal dicsérte lelkiismeretes és

³⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-65804 – Bódi Béla.

³⁵⁷ ÁBTL 3.1.5. O-12644/1 – Különítményesek, 180. (Ezúton is köszönjük Mészáros Dánielnek, hogy rátalált erre a dossziéra, és a figyelmünkbe ajánlotta.)

³⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14850 – Rongyos Gárda, 14.

³⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-286 – Kunéri István „Rongyos Gárdista” feljelentési kötelezettség elmulasztása.

³⁶⁰ A Magyarországon maradt rongyosok mellett az állambiztonság olyan személyekről is igyekezett információkat szerezni, akik eltűntek (például Prónay Pál), vagy a háború végén elmenekültek Magyarországról (például Héjjas Iván). Adott esetben olyan háttér-információkhoz juthattak így, amelyek birtokában az ellenséges csoportokat könnyebben tudták azonosítani és bomlasztani.

pontos munkavégzése miatt.³⁶¹ Kunéri azonban nem lehetett olyan megbízható ügynök, mint amilyen Bódi volt, legalábbis erre utal, hogy 1955-ben, egy hármastalálkozó alkalmával a volt KISKA-parancsnok, Mátray-Máthé Ferenc élesen kirohant Kunéri ellen. „Pista! Terólad is azt állítja éppen egy volt szavahihető rongyos, hogy besúgó vagy és hogy a feljelentéseid alapján nem csak letartóztatások történtek, de ki is végeztek valakit, hát jó lesz, ha tisztázod magad” – jelentette „Kőműves” fedőnevű ügynök, akit eddig még nem sikerült közelebbről azonosítanunk.³⁶² „Kőműves” főleg az 1950-es évek elején járt fel Zsabkához; a jelentései alapján tudjuk, hogy Kunérihez hasonlóan ő is rongyos volt, és részt vett a lengyelországi kalandozásokban is.³⁶³ Az ügynökök java tehát Zsabka közvetlen közeléből került ki. Erre enged következtetni az is, hogy 1948-ban – amikor Zsabkáék különösen rossz körülmények között éltek – az A/12/7/K/5 fedőszámú ügynök vitt neki kenyeret.³⁶⁴ De nem csak a barátok, Zsabka felesége is az ügynökjelöltek között szerepelt; még az 1951-es Bozsidár-féle kémkedési ügyben akarta őt az állambiztonság beszervezni.³⁶⁵ Később végül is elálltak az ilyen irányú terveiktől.

Mindezek fényében különösen érdekes, hogy Zsabka ebben az időszakban egyszer sem került bíróság elé vagy börtönbe. Erre több magyarázat is lehetséges. Egyfelől a nagyszájú, de a sajátjai között mégiscsak központi személyiségnek számító Zsabka csaliként jobb szolgálatot tett az állambiztonság számára. Másfelől a fentebb említett szervezkedések közül egyikben sem vitt vezető szerepet, így külön-külön egyszer sem szedett össze annyi priuszt, hogy bíróság elé állíthassák. Jellemző, hogy az egyetlen, kifejezetten ellene induló vizsgálat is egy 1948 februárjában történt kocsmai jelenetnek köszönhető. A feljelentő szerint Zsabka részegen azt kiabálta, hogy „mi turulisták voltunk és turulisták maradunk”, továbbá azt is, hogy „mint

³⁶¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-135 – Hertelendy, 63–65.

³⁶² ÁBTL 3.1.5. O-7763 – Zsabka Kálmán, 314.

³⁶³ Uo. 305–306.

³⁶⁴ Uo. 149.

³⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-81337/1 – Dudás Imre és társai, 102–103.

volt turul vezér és rongyos gárdista nem ijed meg, mert ő Héjjas Iván embere volt és nem fél a kommunistáktól sem”, majd arra kérte a Margó csárda zenészeit, húzzanak el egy „irredenta” nótát. Azok viszont nem tették meg neki ezt a szívességet. Zsabka erre dühbe gurult, és a zenészek engedetlenségét a kormánnyal és a kommunistákkal hozta összefüggésbe: „Ez nem demokrácia, ez szar. Lófasz minden kommunista seggibe!” Zsabka végül is kimagyarázta magát, és az ügyből nem lett semmi.³⁶⁶ Ez is arra utal, hogy Zsabka idegrendszere ekkor már erősen gyengülőfélben volt, amit a megfigyelési anyagai is alátámasztanak. Az ügynökei többször is elkeseredettnek írták le, aki vagy a saját, vagy mások (általában a zsidók és a kommunisták) sorsát átkozta – sokszor kifejezetten borgőzös állapotban.

Az utolsó fellángolás

1956 októberében Zsabka számára is úgy tűnhetett, hogy nagyot fordul a világ. Az 59. életévét pár nappal a forradalom kirobbanása előtt töltötte be; idősödő kora ellenére mégis nehéz lett volna róla elképzelni, hogy bármiből is ki akarna maradni. A forradalom után tett vallomása szerint csak október 25-én csatlakozott a tüntetőkhöz. Akárcsak egy filmhős: reggel még bevásárolni indult a Zugló központjában lévő Bosnyák térre, este már a kerületi Nemzetőrség parancsnoka lett.³⁶⁷ Más források szerint már 24-én hajnalban csatlakozott a zuglói rendőrkapitányságot ostromló tömeghez.³⁶⁸ A tüntetők már október 23-án éjszaka kísérletet tettek az épület bevetelére, azzal a felkiáltással, hogy ott fegyvereket és ÁVH-sokat rejtegetnek. 24-én végül is sikerült bejutniuk: ÁVH-sokat nem, csak néhány fegyvert találtak. A kerületi rendőrkapitány eredetileg B. Szabó János alezredes volt, de inkább annak helyettese, Pölöskei Lajos őrnagy próbálta kézben tartani az eseményeket. 25-én

³⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-55765 – Zsabka Kálmán.

³⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-142431/1 – Toller Károly és társai, 77.

³⁶⁸ EÖRSI László: *Zugló 1956. Fegyveres ellenállás a XIV. kerületben*. XIV. kerületi Önkormányzati Hivatal, Budapest, 2016. 12.

reggel mintegy 40 fős kíséretével Zsabka bement Pölöskeihez, és arra hivatkozva, hogy ő a tömeg választott vezetője, tárgyalást kezdeményezett a Nemzetőrség felállításáról. Ezen a tárgyaláson nemcsak Zsabka, de Varga Gyula, a XIV. kerületi tanácselnök és Mészáros László, a XIV. kerületi pártbizottság tagja is részt vett. A Nemzetőrség, történelmi hagyományaihoz hűen, 1956-ban is támogató karhatalomként segítette volna a rendőrség munkáját. A fent említett tisztviselők „becsületes emberek” toborzására adtak engedélyt, amit Zsabka azon nyomban meg is kezdett. A kapitányság udvarán beszédet intézett a tömeghez. Egy „Ferenci Iván” fedőnéven beszervezett ügynöknek hála, nagyjából pontosan tudjuk, mit is mondott Zsabka az elégedetlen tömegnek. Úgy tűnik, a parancsnoki kérdéseket gyorsan tisztázni akarta: „Ő már egyszer 1945-ben megmentette a kerületet, a polgártársak ismerhetik őt.”³⁶⁹ Majd sajátos érveléssel igyekezett megszerezni a tömeg bizalmát: „Ne féljenek, mert maguknak nem lesz semmi bajuk, legfeljebb engem akasztanak fel.”³⁷⁰ Harci tapasztalatairól tanúbizonyságot téve, azért képes volt hideg fejjel gondolkodni. „Ferenci Iván” szerint Zsabka „mindenkit leigazoltatott, csak katonaviselt embereket hagyott meg. Ezek névsorát noteszébe feljegyezte. A többiek-től, főleg fiatalok elszedte a fegyvert!”³⁷¹ Sőt! „Valaki kommunista és zsidóellenes jelszót vetett be, az illetőt erősen letorkolta és kijelentette, senkit se tévesszen meg az ő múltbeli politikai állásfoglalása. Most nincsenek zsidók és keresztények, kommunisták és nem kommunisták, csak magyarok vannak!”³⁷²

A zuglói Nemzetőrség megalakítása '56-os kuriózumnak tekinthető: Eörsi László kutatásai szerint a többi budapesti kerületben október 28-a előtt még nem alakultak nemzetőr egységek. Sőt, állítása szerint a nemzetőrség elnevezés is Zuglóból ered, az 1944-ben felállított ellenálló alakulatra utalva.³⁷³ Zsabka úgy emlékszik, hogy október 25-én tíz-tizenkét nemzetőrt si-

³⁶⁹ ÁBTL 3.1.2 M-17625 – Ferenci Iván, 51.

³⁷⁰ EÖRSI László: I. m. 16.

³⁷¹ ÁBTL 3.1.2 M-17625 – Ferenci Iván, 51.

³⁷² Uo.

³⁷³ EÖRSI László: I. m. 16.

került összeszednie, de akkor még nem volt fegyverük. Másnap Zsabka és csapata támadást intézett a Róna utcai BM-raktár ellen. Az említett depóban fegyvereket is tároltak, és persze a tömeg itt is bujkáló ÁVH-sokat sejtett a falak mögött. A tűzharc nem tartott sokáig; menet közben befutott három teherautónyi honvéd, akik aztán gyorsan visszaverték a létszámhátrányban lévő nemzetőröket.³⁷⁴ Zsabka – érthető okokból – másképp emlékszik minderre. Vallomásaiban a szenvedélyek csillapításában érdekelt és a békés megoldást kereső parancsnok alakja sejlik fel. Állítása szerint csak hat fővel és mindössze két fegyverrel mentek a Róna utcai raktárhoz, ahol már ott volt legalább száz-százhusz ember. Ezek az ÁHV-sok és a fegyverek kiadását követelték. A tömegből Zsabka kiválasztott egy embert, ellenállás nélkül bejutottak a raktárba, széjjelnéztek, azonban fegyvereket nem találtak, így ki is jöttek onnan. A raktár parancsnokának pedig meghagyták, ha bármi baj lenne, szóljon a kerületi kapitányságra. Ekkor arra jött egy autó, amelyből vaktában lövöldözni kezdtek. Zsabka tehát tagadta, hogy megtámadta volna a BM-raktárat, illetve hogy onnan fegyvereket akart volna szerezni.³⁷⁵

Zsabka nemzetőri pályafutása ezzel véget ért. Állítólag nagyon rosszul lett, először kórházba szállították, majd állapota javulásával pár nap után hazaengedték. A Nemzetőrség vezetését Toller Károly vette át, aki szociáldemokrata színekben korábban már volt kerületi rendőrkapitány.³⁷⁶ Zsabka néhány nap múlva visszatért az október 28-án megalakított Nemzeti Bizottság üléseire, ahol a lakóbizottsági ügyekben játszott nehezen tisztázható szerepet.³⁷⁷ Választásokat tűztek ki, amelynek célja a lakóbizottságok politikai összetételében érvényesülő kommunista túlsúly – és a jól felépített besúgóhálózat – kiiktatása lett volna. Zsabka úgy emlékszik, hogy a Hunnia film-

³⁷⁴ Uo.

³⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-142431/1 – Toller Károly és társai, 78.

³⁷⁶ Toller szerepéről bővebben: LOPPERT Csaba: Zugló szociáldemokrata rendőrkapitánya, Toller Károly. In: LOPPERT Csaba (szerk.): *Kéthly Annát a kormányba! Magyar szociáldemokraták az 1956-os forradalomban*. Kéthly Anna Kulturális Egyesület, Budapest, 2017. 97–105.

³⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-142431/2 – Toller Károly és társai, 108.

gyárból hangszórókat hozattak, hogy azokkal értesítsék a kerület lakóit a közelgő választásokról. A hangszórók beszerzését valószínűleg ő intézte, legalábbis erre utal, hogy bizonyos jelentésekben a filmgyár „kijelölt igazgatója”-ként tüntette fel magát.³⁷⁸ A lejátszott szövegek megfogalmazásában Zsabka is részt vett.³⁷⁹ Jó kérdés, hogy miért éppen a lakóbizottsági ügyekben exponálta magát. Valószínűleg tudta, hogy a házbizalmi munkakör integráns részét képezte a politikai rendőrségnek tett szolgálat – lásd a Bozsidár-ügy kapcsán készített állambiztonsági környezettanulmányt³⁸⁰ –, és ennek felszámolásával a személyes bosszúvágyának kielégítésén túl egy közös ügyet is szolgálni akart. Persze a felfordulás lehetőséget adott arra is, hogy a választások mellett az erőszak is érvényt szerezzen az akaratnak. Egy forradalom után kelt újabb környezettanulmányban egy bizonyos „Kozma elvtárs” megemlíti, az októberi napokban Zsabka felment hozzá egy fegyveressel, és a telefonját követelte, mondván, hogy „telefont ezután kommunis-tának és Kossuth-díjasnak nem lehet tartani”. Kozma szerint a forradalom után Zsabka már bottal járt, miközben azelőtt még úgy tűnt, semmi baja. Kozmával ellentétben az Amerikai úti háztömb lakói úgy emlékeztek, hogy Zsabka nem nagyon hagyta el otthonát.³⁸¹ A valóban nem túl nagy jelentősége ellenére, a forradalom és szabadságharc bukása után Zsabkát is utolérte a megtorlás. 1957. július 19-én még szabadlábban tette meg vallomását, azonban szeptember 4-én házkutatást és az előzetes letartóztatását rendelték el.³⁸² Szeptember 17-i kihallgatásakor a „Tud-e, elég erősnek érzi-e magát ahhoz, hogy vallomást tegyen?” kérdésre nemmel felelt, és a korábbi vallomását fenntartotta.³⁸³ Zsabka ekkor már a kistarcsai internálótábor lakója volt, azonban 1957. október 16-án az őrizetét megszüntették. A határozatban szereplő indoklás szerint Zsabkának szívizom-

³⁷⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14927/1 – Nyilaskeresztes Párt, 132.

³⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-142431/1 – Toller Károly és társai, 79–80.

³⁸⁰ ÁBTL 3.1.9. V-81337/1 – Dudás Imre és társai, 78.

³⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-142431/1 – Toller Károly és társai, 86–87.

³⁸² ÁBTL 3.1.9. V-142431 – Toller Károly és társai, 40.

³⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-142431/1 – Toller Károly és társai, 82.

elfajulása, szívnagyobbodása és tüdőtágulása volt, továbbá a magas korára is tekintettel voltak.³⁸⁴

Zsabka utolsó évei főleg a betegségekkel való küzdelemben teltek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az állambiztonság vigyázó szemeit levette volna róla. 1960. szeptember 14-én újra dossziét nyitottak a megfigyelésére, ugyanis felmerült a gyanú, hogy társaival „ellenállást szervez” a hatalom ellen.³⁸⁵ Kérdéses, hogy a meglehetősen koros urakból álló csoport (Lehotay Dezső, Adorján Géza, Takács Károly stb.) milyen veszélyt jelentő ellenállást szervezhetett volna, ugyanakkor az eset jól példázza az állambiztonsági paranoiákat. Megfigyelésüket inkább a Közösség-ügy újbóli felbukkanása indokolja, hiszen a fent említett személyeken kívül többen is (Hosszu Kálmán, Simándy Tamás, Bódi Béla, Balogh Pál, Lator Géza, Körmendi Elemér) a Magyar Közösség tagjai voltak. A Püski Sándor és társai ellen folytatott perben (1962) a hatalom világossá tette, hogy nemcsak nekik, de a félig-meddig hasonlóképpen gondolkodó, eddig még el nem ítélt elvbarátaiknak sem érdemes túl messzire menniük.³⁸⁶ Ezzel tisztában voltak Lehotayék is. Egy összejövétel alkalmával Hosszu azt fejtegette Lehotaynak és Simándynak, hogy „[b]izonyára hallottatok róla, hogy a Belvárosi Kávéházban összejáró 72 személy közül őrizetbe vettek néhány főt. Most meg lettek félemlítve és azok közül nem is jött el senki”.³⁸⁷ Ezen az összejövetelen egyébként jelen volt Mester Miklós is.³⁸⁸

³⁸⁴ ÁBTL 2.5.7. Kistarcsa – 4916 (Zsabka Kálmán).

³⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. V-26225 – Dr. Lévai Ferenc és társa, 59.

³⁸⁶ Erről bővebben SZEKÉR Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017. 251–257. és STANDEISKY Éva: Üldözött értelmiségiek a kora Kádár-korszakban. Zsigmond Gyula, Püski Sándor és társaik pere. In: RAINER M. János–STANDEISKY Éva (szerk.): *Évkönyv 2002, X. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet, Budapest, 2002. 169–193.

³⁸⁷ ÁBTL 3.1.5. O-12644/2 – Különítményesek, 75.

³⁸⁸ Mester Miklós (1906–1989) országgyűlési képviselő, történész. Az erdélyi Népies Irodalmi Társaság és a Bartha Miklós Társaság tagja. 1944-ben a Sztójay-kormányban vallás- és közoktatásügyi államtitkár; közbenjárásának hála, rengetegen kaptak mentesítést a zsidótörvények hatálya alól. Emellett tagja volt a már említett Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségének, illetve komoly szerepe volt az 1944. szeptember 22-i fegyverszüneti delegáció megszervezésében is. Zsabkával való kapcsolata – források hiányában – ismeretlen. A témáról lásd MESTER Miklós: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*.

Az 1960-ban induló megfigyelés csak 1966-ban eredményezett bírósági eljárást, amelyben végül senki sem kapott letöltendő börtönbüntetést. A csoport tehát nem is annyira Zsabka, mintsem Lehotay Dezső és Adorján Géza köré csoportosult. Zsabka meggyőződését, miszerint a Szovjetunió és vele együtt a Kádár-rendszer pár hónapon belül bukni fog, az egész csoport magáévá tette. Erre alapozva készültek egy rendszerváltásra – komolyabb eredmények nélkül. Mivel a szervezkedés végül is komolytalan volt, a kapcsolatfelvételen, az összejáráson és a közös hóbörgésen kívül csak annyira jutottak, hogy egy TEE („Turáni Egységes Erő”) feliratú jelvényt, illetve egy leendő újság címlaptervét készítették el. A már jól ismert „Kertész” mellett egy „Kővári” fedőnevű ügynökkel figyeltették őket, miközben különböző lehallgató készülékeket is felhasználtak.

Zsabkáról azonban túl sokat nem tudunk meg. Az amúgy is beteg férfit 1965-ben elütötte egy autó, emiatt kórházba kellett vonulnia. Közben egy „Árpád” című történelmi színdarabon dolgozott.³⁸⁹ Nincs tudomásunk arról, hogy a kézirat bárhol is elérhető volna; intellektuális határainak megállapításához azonban adalékul szolgálhat, hogy Zsabkát ekkoriban a „zsidó” és a „turáni” Biblia közötti különbségek is foglalkoztatták.³⁹⁰ Balogh Pál mégis nagy reményeket fűzött a darabhoz, mert „az oly gyönyörű alkotás, hogy ilyent csak egy ilyen nagy magyar érzésű ember tud összeállítani, mint Zsabka. Ezt a nagy alkotást az elkövetkező rendben fogják bemutatni. Az biztos, hogy a bemutatáskor a színházakat szét fogja verni a tömeg, mert ott sírni és ujjongani lehet majd, mert oly szép”.³⁹¹ Ennek ellenére úgy tűnik, társai nem teljesen bíztak benne, arra hivatkozva, hogy Zsabka „ellen ezen rendszer nem indított eljárást”.³⁹² Sőt, Zsabkának 1966-ban három hónapra visszamenőleg 4200

Visszapillantás a katasztrófális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2012.

³⁸⁹ ÁBTL 3.1.5. O-12644/1 – Különítményesek, 143.

³⁹⁰ Uo., 405.

³⁹¹ ÁBTL 3.1.5. O-12644/2 – Különítményesek, 120.

³⁹² ÁBTL 3.1.5. O-12644/1 – Különítményesek, 219.

forint nyugdíjat állapítottak meg.³⁹³ A hálózati személyek közreműködésével ügyesen szított ellentéteknek köszönhetően a társaságban végig ébren tartották az egymás iránt érzett bizalmatlanságot. Zsabka Bódival többször is összeszólalkozott, és egymást kölcsönösen „leügnöközték”.³⁹⁴ Zsabka és Bódi csörtéi végül is elcsendesedtek, majd újra visszaállt a régi barátság, olyannyira, hogy Zsabka figyelmeztette Bódit, ne járjon a „prónaysta” Adorjánékhoz, mert besűgő van közöttük.³⁹⁵ A szervezkedés felgöngyölítésekor aztán éppen Zsabka húzta a rövidebbet; az állambiztonság őt felhasználva akarta a figyelmet Bódiról elterelni. „Fentiek mellett a realizálás során a csoportosulás 2-3 tagját, elsősorban Zsabka Kálmánt, társai előtt ügynökgyanús személyként állítjuk be, esetleg a közelmúltban »Antifasiszta múltbeli tevékenységéért« kapott kedvezmények (kiemelt nyugdíj, kórházi kezelés stb.) ellenszolgáltatásaképpen feljelentőként szerepeltetni.” A vizsgálati szakaszban, amelyről csak töredékinformációink vannak (a vonatkozó iratokat megsemmisítették), Zsabkának már csak epizódszerep jutott. Annak látszatát, hogy Zsabka a besűgő, azzal is fenn akarták tartani, hogy őt magát a perben nem szerepeltették, ellenben a valódi ügynököt, Bódi Bélát igen – igaz, ő is csak bírósági figyelemztetésben részesült.³⁹⁶ Az ügyészség munkáját az állambiztonság egy pontosan dokumentált direktívában határozta meg, amiben csak Lehotay Dezső és Adorján Géza ellen kérték az eljárás lefolytatását.³⁹⁷ 1966 júniusában mindketten megúszták felfüggesztett börtönbüntetéssel.

Életrajza tükrében különösnek tűnhet, hogy Zsabkát 1970-ben Harci Érdeméért Érdeméremmel tüntette ki a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa.³⁹⁸ Végül hosszú betegség után, 1971. augusztus 29-én, 73 évesen hunyt el. Búcsúztatására ugyan a Fiumei – akkor Mező Imre – úti sírkertben került sor, de a hamvait a rákoskeresztúri temető egyik urnafalában helyez-

³⁹³ ÁBTL 3.1.5. O-12644/2 – Különítményesek, 60.

³⁹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-12644/1 – Különítményesek, 219.

³⁹⁵ Uo. 347–348.

³⁹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-12644/2 – Különítményesek, 300.

³⁹⁷ Uo. 301–302.

³⁹⁸ *Magyar Közlöny*, 1970. augusztus 5.

ték el. Az urnafal ormán az alábbi mondat olvasható: „A kommunizmusért, a népért éltek.”

Összegzés

Zsabka Kálmán aligha a kommunizmusért élt. Ezzel vélhetően azok a pártfunkcionáriusok is tisztában voltak, akik élete alkonyán antifasiszta harcosként méltatták a Horthy-korszak rettegett utcai antiszemitáját. Zsabka megítélésének változása ekképp jól szemlélteti az ellenállás 1945 és 1989 közötti – korántsem homogén – recepciótörténetét, vagyis azt a folyamatot, melynek eredményeképpen a kommunista partizánok panteonja „népfrontos” elemekkel egészült ki (felettebb sokrétű motivációk és szelekciók nyomán). Láthattuk, Zsabka életpályája nem csupán kalandossága miatt érdekes, hanem mert a Monarchia összeomlása és az „érett” Kádár-korszak közti mozgalmas évtizedek jobb megértéséhez is fontos adalékokkal szolgál. A színművészeti tanulmányait 1916-ban elhagyó, zavarosban halászó fiatalember neve már 1918-ban feltűnik a botránykrónikákban és féllégális szervezkedésekben – hogy aztán ott is maradjon közel fél évszázadon át. Vagyis Zsabka habitusát elsősorban nem az ellenforradalom határozta meg, sokkalta inkább saját emberi gyengeségei, a Nagy Háború brutalizációja és az összeomlás anarchikus tapasztalattörténete. Mindezek hatására a felvidéki származású bonvivánt 1920-ban már az ellenforradalom oldalán találjuk mint a „britannias ügyben” kompromittálódott szélsőjobboldali aktivistát. A Horthy-korszakban számos utcai rendbontás fűződött a nevéhez, melyek után bár rendre őrizetbe vették, mindig szabadlábra került. Zsabka a húsz-harminc években a fajvédő szélsőjobb ismert hangadójává, antiszemita hírlapírójává avanszált. A gazdasági világválság idején több újsütetű szélsőjobboldali pártban megfordult, a harminc évek derekától pedig kiöregedett diákvezérként a Turul Szövetség kulturális egyesületének élére került, miközben nótaszerzőként, jobboldali költőként, színészként is ismertté vált. 1938-ban részt vett a Rongyos Gárda reaktiválásában és fontos

szerepet játszott a kulturális élet őrsekváltásában, utóbbiból személy szerint is profitált. Producerként, színészként és rendezőként azonban több ízben megbukott, miközben élesen szembe került korábbi párttársaival, a nyilasokkal is. Ennek okát személyi konfliktusok mellett alighanem heves németellenességében kereshetjük. A nyilasok hatalomra kerülése után Zsabka az egyik zuglói kisegítő karhatalmi alakulat parancsnoka lett, s csoportjával több tucatnyi zsidó és ellenzéki személy életét mentette meg. Alapos a gyanú, hogy a frusztrált és soha nem nyugvó „életművész” szolgálataira korábban a VKF számított, míg az 1945 utáni állambiztonsági szervek „csaliként” hagyták szabadon a háború után igazolt, Szociáldemokrata Pártba belépett embermentő antiszemitát. A Rákosi-korszakban több ügynőkkel is figyeltették, eljárás mégsem indult ellene. Zsabka az 1956-os forradalom és szabadságharc idején csupán epizódszerepet vállalt. Az állambiztonság ezt követően még éveken át rajta tartotta a szemét az egyre többet betegeskedő „antifasisztán”, aki alighanem kiterjedt szélsőjobboldali kapcsolatrendszerének köszönhette szabadlábban maradását a Kádár-korszakban (is).

